

UNITĂȚILE AUXILIARE DIN DACIA ROMANĂ (II)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

Partea a doua a studiului nostru* înregistrează 46 de cohorte auxiliare din Dacia romană (catalog nr. 15-60); criteriul de prezentare este cel alfabetic, în funcție de etnicul trupei (v. totuși nr. 49 și 53).

Diplomele militare din anii 109-110 menționează în *Dacia* 21 de cohorte; câteva dintre acestea (nr. 17, 31, 37, 49, 51, 54, 55; unele menționate și de alte surse) au fost retrase după un timp și trimise în provinciile vecine (în special în Moesia Superior și Pannonia Inferior). După reorganizarea administrativă de la începutul domniei lui Hadrian, în *Dacia Superior* sunt cunoscute 18 cohorte (nr. 15, 16, 26, 27, 30, 32, 33, 35, 38, 40, 44, 45, 47, 52, 53, 56, 59, 60); dintre acestea, cinci erau *milliariae* (nr. 26, 27, 33, 53, 60), iar nouă *equitatae* (nr. 16, 30, 33, 38, 44, 45, 52, 53, 60). În *Dacia Inferior* sunt atestate 9 cohorte (nr. 19, 20, 24, 29, 36, 39, 41, 50, 58); dintre acestea, una singură era *milliaria* (nr. 24), iar trei erau *equitatae* (nr. 29, 41, 50). În sfârșit, din *Dacia Porolissensis* se cunosc 11 cohorte auxiliare (nr. 18, 21, 22, 23, 25, 28, 34, 42, 43, 48, 57), dintre care șapte erau *milliariae* (nr. 18, 21, 22, 25, 28, 34, 43), iar șase *equitatae* (nr. 18, 21, 22, 23, 43, 57).

II. COHORTES

15. *Cohors Afrorum*²⁵¹

O inscripție funerară de la Roma²⁵² prezintă cariera militară ecvestră (de fapt, doar primele două trepte) a lui Cn. Pompeius Pompeianus, *equo publico*, care a fost mai întâi *pr(a)efectus cohortis Afrorum in Daciam*, apoi *tribunus leg(ionis) III Italic(ae)*²⁵³. Este unica atestare sigură a acestei cohorte în Dacia;

*Prima serie a acestui studiu a apărut în SCIVA 46, 1995, 1, p. 35-49. Notele sunt numerotate în continuare.

²⁵¹ C. Cichorius, RE IV (1903), col. 237; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*. București, 1937, p. 182, 209; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, Berlin, 1938, p. 80; I. I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 67, nr. 16; J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia*, Praga, 1978, p. 15, nr. 38/1.

²⁵² CIL VI, 3529.

²⁵³ Cf. H. Devijver, PME, P 64.

nu știm însă în care din cele trei provincii a staționat. Următoarea miliție și-a îndeplinit-o ca tribun al legiunii III Italică în Raetia²⁵⁴; cum această legiune a fost creată de Marcus Aurelius, am avea un *terminus post quem* pentru datarea acestei inscripții²⁵⁵.

V. Christescu atrăgea atenția asupra altei inscripții, de la Auximum (Italia, *regio V*)²⁵⁶, prin care este onorat cu o statuie L. Praesentius Paetus Lattius Severus, *praefectus coh(ortis) I Afr(orum)*; nu putem ști dacă a fost prefect al cohortei I Afrorum din Britannia²⁵⁷, sau al celei din Dacia²⁵⁸.

16. Cohors I Alpinorum equitata²⁵⁹

O *cohors Alpinorum* apare mai întâi într-o diplomă din 13 iunie 80 printre trupele Pannoniei²⁶⁰. În diplomele din anii 84 și 85 apar în această provincie două cohorte cu același număr de ordine²⁶¹; prezența a două cohorte alpine având același număr de ordine (*I*) se repetă în diplomele Pannoniei Inferior din anii 110²⁶² și 114²⁶³. Dar situația se limpezește în diplomele din anii 148²⁶⁴, 157²⁶⁵ și 151/160²⁶⁶, în care o *cohors I Alpinorum* este *equitata*, alta este *peditata*²⁶⁷.

În anul 103, o diplomă menționează o altă *cohors I Alpinorum* în Britannia²⁶⁸; s-ar putea să fie aceeași cu trupa menționată de diploma Moesiei Superioare din 103/107²⁶⁹ și cea comandată de M. Vettius Latro, *praef(ectus) coh(ortis) I Alpin(um) equit(atae)*²⁷⁰, decorat de împăratul Traian în războiul cu dacii²⁷¹.

O *cohors I Alpinorum* apare în Dacia Superior în diplomele din anii 144²⁷² și 179²⁷³. De asemenea, o inscripție funerară de la Apulum menționează pe Aelius

²⁵⁴ Cf. E. Ritterling, RE XII (1925), col. 1538; G. Winkler, BVbl 36, 1971, p. 93, nr. 3.

²⁵⁵ H. Devijver (*loc. cit.*) opinează pentru sfârșitul sec. II - începutul sec. III.

²⁵⁶ CIL IX, 5841. Cf. H. Devijver, PME, P 106 (Suppl. I, p. 1693).

²⁵⁷ CIL XVI, 69.

²⁵⁸ S. Demougine, *Ancient Society* 6, 1975, p. 166, nr. 31.

²⁵⁹ C. Cichorius, RE I (1900), col. 328-329; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 182-183; J. Beneš, *Auxilia*, p. 15, nr. 39/2; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984, p. 119-120; I. Piso - D. Benea, ZPE 56, 1984, p. 279; I.I. Russu, IDR III/4, p. 165.

²⁶⁰ CIL XVI, 26.

²⁶¹ CIL XVI, 30-31; în diploma din 19 noiembrie 102 (CIL XVI, 47) este menționată în Pannonia o singură *cohors I Alpinorum*.

²⁶² CIL XVI, 164.

²⁶³ CIL XVI, 61; RMD, 87.

²⁶⁴ CIL XVI, 179-180.

²⁶⁵ RMD, 102-103.

²⁶⁶ CIL XVI, 112-113.

²⁶⁷ *Cohors I Alpinorum peditata* apare foarte probabil încă în anul 139 în diploma CIL XVI, 175, precum și în anul 167 în CIL XVI, 123.

²⁶⁸ CIL XVI, 48.

²⁶⁹ CIL XVI, 54.

²⁷⁰ AnnÉp, 1939, 81; 1951, 52.

²⁷¹ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 120, nr. 8. H. Devijver, PME, V 76, înclină spre *cohors I equitata* din Pannonia.

²⁷² CIL XVI, 90 = IDR I, 14; posibil și în diploma din 157 (IDR I, 15).

²⁷³ RMD 123 (= AnnÉp, 1987, 843; C.C. Petolescu, SCIVA 36, 1985, 4, p. 357-358, nr. 264).

Niger, *ve[teranus]* *ann(or)um* *LXX c(o)hor(tis) I Alp(inorum) eq(uitatae)*²⁷⁴ - deci unitatea avea și efective de călăreți. Unitatea este atestată prin numeroase ștampile tegulare în castrale de la Sărățeni²⁷⁵ și Călugăreni²⁷⁶, precum și la Inlăceni²⁷⁷. Acestei trupe îi aparține foarte probabil inscripția fragmentară de la Sărățeni, menționând o *cohors* al cărei nume, căzut în lacună, este însoțit de supranumele [*Anto*]n[*in*]iana²⁷⁸. Apare și într-o inscripție de la Micia, unde, alături de alte trupe, participă la o importantă lucrare pe timpul lui Septimiu Sever²⁷⁹.

17. Cohors I Antiochensium²⁸⁰

Această trupă este menționată în Moesia în diploma de la Taliata din 27 aprilie 75²⁸¹; ulterior apare în Moesia Superior, în diplomele din 16 septembrie 93²⁸² și 8 mai 100²⁸³. A luat parte la războiul dacic al lui Traian²⁸⁴. În intervalul dintre cele două războaie construiește castrul de la Drobeta²⁸⁵. Într-o inscripție de la Album Intimilium (azi Ventimiglia, Italia, regio IX), apare un Bassus, [*prae]fectus coh(ortis) pr(imae) Antioch(ensium)*, [*prae]fectus coh(ortis) pr(imae) Brittonu(m, prae]fectus alae Moesic(ae)* etc.²⁸⁶; el este identic cu *M. Aemilius Bassus*, care apare în diploma de la Porolissum din 2 iulie 110²⁸⁷ în calitate de comandant al cohortei I Brittonum²⁸⁸ (înseamnă că și comanda precedentă, asupra cohortei I Antiochensium, datează din perioada sau îndată după ce trupa realizează opera constructivă de la Drobeta).

Nu apare în diplomele provinciei Dacia din anii 109-110, nici în cele ale Daciei Superioare. Dar în 160²⁸⁹ și 161²⁹⁰ reappare în Moesia Superioară (în diploma din 161 poartă indicația *sag(ittariorum)*); s-a emis părerea că după 165 s-ar fi combinat cu *cohors I sagittariorum* de la Tibiscum²⁹¹.

²⁷⁴ CIL III, 1183.

²⁷⁵ IDR III/4, 212-213.

²⁷⁶ IDR III/4, 220.

²⁷⁷ IDR III/4, 299; v. N. Gudea, *ActaMP* 3, 1979, p. 192-193.

²⁷⁸ CIL III, 7713 (= 6256 = 12553; IDR III/4, 206).

²⁷⁹ CIL III, 1343 (= IDR III/3, 77).

²⁸⁰ C. Cichorius, *RE* IV, col. 241; W. Wagner, *Dislok.*, p. 86-87; D. Tudor, *OR*⁴, p. 332;

J. Beneš, *Auxilia*, p. 16, nr. 41/4.

²⁸¹ RMD, 2.

²⁸² CIL XVI, 39.

²⁸³ CIL XVI, 46.

²⁸⁴ Strobel, *Untersuch.*, p. 120.

²⁸⁵ *AnnÉp.*, 1959, 309 (= IDR II, 14).

²⁸⁶ *AnnÉp.*, 1915, 58 (= ILS 9506).

²⁸⁷ CIL, XVI, 163 (= IDR I, 3).

²⁸⁸ H. Devijver, *PME*, A 75.

²⁸⁹ CIL XVI, 111.

²⁹⁰ RMD, 55.

²⁹¹ D. Benea, *SCIVA* 27, 1976, 1, p. 77-84; eadem, *Apulum* 16, 1978, p. 25; N. Gudea, *Drobeta* 4, 1980, p. 102; K. Strobel, *loc. cit.*, nota 15.

18. Cohors I Batavorum milliaria²⁹²

La început în Britannia, unitatea vine (împreună cu *legio II Adiutrix*) în 86 în Pannonia, unde este amintită în diploma din 20 februarie 98: *I Batavorum ∞ p(ia) f(idelis)*²⁹³. K. Strobel crede că a luptat în ambele războaie contra dacilor, ceea ce i-a adus dreptul de cetățenie - cum reiese din diploma din 16 decembrie 113 (descoperită la Regensburg), care o atestă în armata Pannoniei Superioare²⁹⁴.

Ulterior apare în Dacia Porolissensis în diplomele din anii 133²⁹⁵, 154²⁹⁶ și 164²⁹⁷.

Este atestată la Romita (Certiae) de inscripția funerară a centurionului C. Campanius Vitalis; el era nepotul lui Florius Virilis, *vet(eranus) ex dec(urione)*, posibil al aceleiași cohorte, care pare a fi fost *equitata*²⁹⁸. S-ar putea ca unitatea să fie menționată și într-o inscripție fragmentară de la Românași²⁹⁹. Mai este menționată de o inscripție, iarăși funerară, de la Potaissa³⁰⁰.

19. Cohors II Flavia Bessorum³⁰¹

Unitatea, creată în epoca Flaviilor, a staționat o vreme în zona Oescus³⁰². Apare în armata Moesiei Inferioare în anul 105³⁰³. A luat desigur parte la războaiele dacice (Strobel); din acest timp datează probabil ștampilele descoperite la Stolniceni, îndeosebi în therme³⁰⁴: *COH II FL BES*; un alt fragment de ștampilă provine de la Bârsești, din apropiere³⁰⁵. Unitatea este menționată și în *castellum* de la Rucăr, datând din timpul lui Traian, cum arată ștampilele de tipul *COH II FL B*³⁰⁶.

După reorganizarea provincială de la începutul domniei lui Hadrian, unitatea rămâne în cadrul provinciei Dacia Inferior, unde o atestă diplomele din 129³⁰⁷ și

²⁹² Wagner, *Dislok.*, p. 92-93 (crede că a fost adusă din Pannonia); V. Christescu, *Ist. militară*, p. 183; C. Daicoviciu - D. Protase, *ActaMN* 1, 1964, p. 169; D. Protase, *Dacia*, N.S. 17, 1973, p. 324; V. Wollmann, *Germania* 53, 1975, p. 166-174; K. Dietz, *BerRGK* 65, 1984, p. 242-246.

²⁹³ CIL XVI, 42.

²⁹⁴ RMD 86; cf. K. Strobel, *Untersuch.*, p. 121, nota 23.

²⁹⁵ IDR I, 11.

²⁹⁶ IDR I, 17 (= RMD, 54).

²⁹⁷ Diploma de la Palatovo (CIL XVI, 185 = IDR I, 19) are ca titular un *expedite* (sic) *Sextus Busturionis (tilius) Pann(onius)*, din cohorta de batavi; aceasta mai apare în diplomele din același an de la Gilău (IDR I, 18 = RMD, 64) și Cășei (IDR I, 20 = RMD, 63).

²⁹⁸ CIL III, 839 (= ILS, 2598).

²⁹⁹ CIL III, 841.

³⁰⁰ CIL III, 13766 + 13767; reconstituită în JÖAI 5, 1902 (Beibl.), col. 107.

³⁰¹ C. Cichorius, *RE* IV, col. 254; W. Wagner, *Dislok.*, p. 97; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 183; I.I. Russu, *ActaMN* 4, 1967, p. 86-88; D. Tudor, *OR*⁴, p. 335-336; J. Beneš, *Auxilia*, p. 18, nr. 50/13; Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, p. 37, nr. 11; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 122.

³⁰² AnnÉp, 1957, 299 (apud Strobel).

³⁰³ CIL XVI, 50.

³⁰⁴ IDR II, 561-562; Gh. Bichir, *Thraco-Dacica* 6, 1985, p. 95-99.

³⁰⁵ IDR II, 571.

³⁰⁶ IDR II, 607.

³⁰⁷ CIL XVI, 75 (= IDR I, 10).

140³⁰⁸. Probabil acum a fost mutată pe cursul superior al Oltului, la Cincșor (jud. Brașov), unde o atestă ștampilele tegulare: *C I I F B*³⁰⁹; aici *L. [Car]vilus Rusticinus, praefectus coh(ortis) II Fl(aviae) Bess(orum)* ridică piatra de mormânt a fratelui său *Carvilius [Se]cun[dinus]*³¹⁰. Pe timpul lui Marcus Aurelius, T. Ant. Cl. Alfenus Arignotus, prefectul cohortei II Flavia Numidarum, staționată în castrul de la Feldioara, în apropiere, a cumulat, cu titlul de *praepositus*, și comanda cohortei II Flavia Bessorum³¹¹.

Tot acestei unități i se pot atribui ștampilele *CIIIBES* (ligatura *E+S*) descoperite la Olteni³¹², eventual și aplica de bronz cu inscripția punctată *CANDIDVS (centuria) MAXIMI*³¹³.

20. Cohors I Bracaraugustanorum³¹⁴

Unitatea a fost recrutată în Spania, probabil pe timpul lui Augustus. La început a staționat în Dalmatia³¹⁵; din acest timp datează comanda lui Ti. Claudius Claudianus asupra acestei unități³¹⁶. Ulterior este atestată în Moesia Inferior: în diploma militară din 14 august 99³¹⁷ și probabil în fragmentul de diplomă de la Adamclisi datată *ante* 114³¹⁸. După cum a sugerat B. Gero³¹⁹, în diploma din 2 aprilie 134 este menționată o unitate diferită, *cohors I Bracorum*³²⁰.

În anul 140, *cohors I Bracaraugustanorum* este menționată în Dacia Inferior (diploma de la Palamarcia)³²¹. Către 168-170, P. Aelius Marcianus, prefectul cohortei *I Augusta Bracarum*³²², cumulează, cu titlul de *praepositus*, și comanda unității *numerus Illyricorum*, care staționa în castrul de la Hoghiz³²³. Pe baza ștampilelor *COH I BRAC*³²⁴, unitatea a staționat în castrul de la Brețcu³²⁵.

³⁰⁸ RMD, 39 (IDR I, 13).

³⁰⁹ IDR III/4, 181; D. Isac - A. Isac, EN4, 1994, p. 111, fig. 5: ștampilele menționate, dar și *COB*...

³¹⁰ AnnEp, 1971, 379 (= IDR III/4, 179). Cf. H. Devijver, PME, C 85.

³¹¹ CIG III, 3497 (= IGR IV, 1213; ILS, 8853). Cf. C. Petolescu, Dacia, N.S. 31, 1987, p. 157-172; vezi mai departe, nota 722.

³¹² IDR III/4, 318. Cf. N. Gostar, ArhMold 4, 1966, p. 178-179; C.C. Petolescu, SCIVA 25, 1974, 4, p. 601-603.

³¹³ IDR III/4, 319.

³¹⁴ RE IV, col. 255-256; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 183; W. Wagner, *Dislok.*, p. 97-100; J. Beneš, *Auxilia*, p. 18-19, nr. 52/15; M. Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 487, nr. 9; idem, SCIVA 28, 1977, 2, p. 262-263; Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 33-34.

³¹⁵ AnnEp, 1907, 249; C. Patsch, în *Schriften der Balkankommission* V, 1907, 76: două inscripții funerare.

³¹⁶ CIL III, 1773 (= ILS, 3245) (Narona, Dalmatia); cf. H. Devijver, PME, C 133.

³¹⁷ CIL XVI, 44.

³¹⁸ CIL XVI, 58.

³¹⁹ Klio 37, 1959, p. 204-205.

³²⁰ CIL XVI, 78. M. Zahariade, în revenirea din SCIVA 28, 1977, 2, p. 263, este de părere că în diploma din 134 este vorba tot de *cohors I Bracaraugustanorum*. Pe de altă parte, o inscripție din Chersonesul Tauric, comemorând pe un anume M. Maecilius, *mil(es) c(o)ho(rtis) I Bra(-) (ILS. 9160)*, se referă probabil la *cohors I Bracorum*.

³²¹ IDR I, 13 (= RMD, 39).

³²² CIL VIII, 9358 (= ILS, 2738); cf. H. Devijver, PME, A 44.

³²³ IDR III/4, 243 (cu bibliografia).

³²⁴ IDR III/4, 336-338.

³²⁵ Despre castru: N. Gudea, ActaMP 4, 1980, p. 255-366.

21. Cohors I Britannica milliaria c. R. equitata ³²⁶

În diplomele din anii 80, 84 și 85, este atestată în Pannonia³²⁷, iar în 105 și 103/107 în Moesia Superior³²⁸: *I Britannica* ∞ *c.R.*; dreptul de cetățenie l-a primit probabil cu ocazia primului război dacic al lui Traian.

În diplomele din 17 februarie și 2 iulie 110 apare în Dacia (*I Britannica* ∞ *c.R.*)³²⁹. Ulterior este atestată în Dacia Porolissensis, în diplomele din 123, 133 și 154 - dar fără indicația *c(ivium) R(omanorum)*³³⁰; apoi în diplomele din anul 164 - fără indicația *milliaria*, dar fiind *equitata*³³¹. Unitatea a staționat la Cășei, unde este atestată prin câteva inscripții³³² (una din timpul lui Caracalla) și ștampile tegulare³³³. Diploma din 2 iulie 133, descoperită la Gherla, are ca titular un *expedite* (sic) al cohorței I Britannica milliaria, pe nume *Sepenestus Rivi filius*), originar probabil din Pannonia³³⁴; descoperirea diplomei în castrul de la Gherla se explică probabil prin faptul că un urmaș al acestui veteran a intrat în unitatea staționată la Gherla (ala II Pannoniorum³³⁵). Dintre tribunii acestei *cohors milliaria*, din perioada staționării în Dacia, sunt cunoscuți Ti. Claudius Fortis (din Capua), menționat în diploma de la Gherla³³⁶, și L. Iulius Corinthianus (originar din Thevestis, Numidia), atestat de o inscripție de la Apulum³³⁷.

22. Cohors I Brittonum milliaria ³³⁸

Este menționată în anul 85 în Pannonia³³⁹, apoi în Moesia Superior în diploma din 103/107³⁴⁰. A luat parte la războiul cu dacii, fiind gratificată pentru bravură de împăratul Traian, la 11 august 106 (diploma de la Porolissum), cu o serie de distincții, cum rezultă din numele ei: *cohors I Brittonum milliaria*

³²⁶ C. Cichorius, RE IV, col. 260; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 183; W. Wagner, *Dislok.*, p. 104-105; C. Daicoviciu - D. Protase, ActaMN 1, 1964, p. 168; J. Beneš, *Auxilia*, p. 20, nr. 56/19; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 123-124.

³²⁷ CIL XVI, 20 și 30: *I Britannica*, 31: *I Britannica milliaria*.

³²⁸ CIL XVI, 49, 54.

³²⁹ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2), 163 (= IDR I, 3).

³³⁰ IDR I, 7, 7 a, 11, 17.

³³¹ IDR I, 18-20.

³³² CIL III, 821 (pentru doi împărați, ale căror nume au fost martelate), 829 (fragment), 7634 (fragmentară, funerară); Em. Panaitescu, în: Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique 15, 1929, p. 12-14 (extras) (supranumele imperial *Antoniniana*).

³³³ J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (DissPann II, 21), Budapesta, 1946 [abreviat: *Ziegelstempel*], p. 14-15 și 55 cîtea *C(ohors) I B(rittonum)*.

³³⁴ IDR I, 11.

³³⁵ Despre ala II Pannoniorum, vezi prima parte a acestui repertoriu, nr. 12.

³³⁶ H. Devijver, PME, C 141.

³³⁷ CIL III, 1193 (= ILS, 2746); cf. H. Devijver, PME I 49.

³³⁸ C. Cichorius, RE I, col. 263; W. Wagner, *Dislok.*, p. 106-107; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 184; C. Daicoviciu - D. Protase, ActaMN I, 1964, p. 168; N. Gudea, SCIVA 28, 1977, 1, p. 129-134; J. Beneš, *Auxilia*, p. 20-21, nr. 57/20; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 124.

³³⁹ CIL XVI, 31.

³⁴⁰ CIL XVI, 54.

*Ulpia torquata p(ia) fidelis) civium Romanorum*³⁴¹; cu același nume apare și în diploma din 2 iulie 110 (tot de la Porolissum)³⁴². După reorganizarea Daciei Porolissensis, apare între trupele acestei provincii: este menționată în diplomele din 133³⁴³ și 154³⁴⁴ cu numele de *I Ulpia Brittonum milliaria*, iar în diplomele din 164, simplu, *I Brittonum milliaria*³⁴⁵. Dintr-o inscripție votivă de la Porolissum aflăm că unitatea avea și efective de călăreți: *Apollini ex viso, coh(ors) I Brittonum (milliaria) eq(uitata) p(ia) fidelis) c(ivium) R(omanorum) [c]ui praeest [...]*judius...³⁴⁶; de asemenea, o inscripție funerară menționează pe Aelius Firmus, (*centurio*) *coh(ortis) I Brittonum*, care își îngroapă la Porolissum fiica de 10 ani³⁴⁷. Unitatea mai apare pe cărămizi șampilate descoperite în castrul de la Bologa (*COH I/BRITTON*)³⁴⁸, precum și pe un bumb (aplică) de bronz din castrul de la Buciumi³⁴⁹.

Diplomele citate ne fac cunoscute și numele câtorva tribuni ai acestei cohorte: *M. Aemilius Bassus* (diploma din 2 iulie 110 de la Porolissum)³⁵⁰, *L. Nonius Bassus* (diploma din 154)³⁵¹ și *Laecanius Sc...* (diploma de la Cășei din 164)³⁵². Aceleași diplome sunt revelatoare pentru locul de recrutare a soldaților acestei trupe (sec. II): *M. Ulpio Adcobrovati f(ilio) Novanticoni Ratis* (din *Ratae Coritanorum*, Britannia) (care primește cetățenia aflat încă sub drapel, la 11 august 106), *M. Ulpio Sacci f(ilio) Longino Belgo* (diploma de la Porolissum din 2 iulie 110), *Ivonerco Molaci f(ilio) Britt(oni)* (diploma din 154), *Mucatriali Bit[hi] f(ilio) Besso*] (diploma de la Cășei din 164).

23. Cohors II Britannica milliaria³⁵³

În epoca Flaviilor, unitatea se afla în Germania Inferior, unde primește epitetul *pia fidelis*, după reprimarea revoltei lui L. Antonius Saturninus (anul 89)³⁵⁴; dintr-o

³⁴¹ CIL XVI, 160 (= IDR, I, 1).

³⁴² CIL XVI, 163 (= IDR, I, 3).

³⁴³ IDR I, 11 (= RMD, 35).

³⁴⁴ IDR I, 17 (= RMD, 47).

³⁴⁵ IDR I, 18 (= RMD, 64; Gilău), 19 (= CIL XVI, 185; Palatovo), 20 (RMD, 63; Cășei).

³⁴⁶ I.I. Russu, ActaMN 5, 1968, p. 453-454, nr. 2 (= N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău, 1975, p. 12-13, nr. 9).

³⁴⁷ A. Buday, DolgCluj 6, 1915, p. 71, fig. 13; idem, ArchAnz 1925, p. 305; N. Gudea, SCIVA 28, 1977, 1, p. 130-131, nr. 4.

³⁴⁸ N. Gudea, ActaMN 9, 1972, p. 421, fig. 14/5; idem, SCIVA 28, 1977, 1, p. 129-130, nr. 1-2.

³⁴⁹ N. Gudea, SCIVA 28, 1977, 1, p. 130, nr. 3.

³⁵⁰ Personajul este menționat și de inscripția ILS, 9506 de la Album Intimilium (Italia, regio IX); cf. H. Devijver, PME, A 75.

³⁵¹ PME, N 11.

³⁵² PME, L 1.

³⁵³ C. Cichorius, RE IV, col. 261; W. Wagner, *Dislok.*, p. 110; C. Daicoviciu - D. Protase, ActaMN 1, 1964, p. 169-170, nr. 8; J. Beneš, *Auxilia*, p. 121, nr. 59/22; G. Alföldy, *Hilfsstruppen* (Epigraphische Studien 6, 1968), p. 49-50; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 69; N. Gudea, ActaMP 7, 1983, p. 153-157.

³⁵⁴ E. Stein, *Die kaiserlichen Beamten und Truppenkörper im römischen Deutschland unter dem Principat*, Viena, 1932, p. 179 (apud Wagner, *loc. cit.*, nota 219).

inscripție aflăm că era *equitata*³⁵⁵. În diploma din 8 mai 100, apare în Moesia Superior: *II Brittonum* ∞ *c.R. p. f.*³⁵⁶. A participat probabil la războaiele dacice³⁵⁷, rămânând în provincia nou constituită, unde o menționează diplomele din 14 octombrie 109³⁵⁸ și 2 iulie 110³⁵⁹: *II Britannor.* ∞ *c.R.p.f.* Încă din acest timp a staționat pe frontiera de nord a Daciei, unde o menționează ștampile tegulare la Ilișua³⁶⁰ și Căței³⁶¹: *COH II BR* ∞ (după D. Isac, această trupă ar fi construit castrele de la Căței și Ilișua în prima lor fază). După crearea Daciei Porolissensis, apare în *exercitus* acestei provincii: la 2 iulie 133 în diploma de la Gherla (*II Britton.* ∞)³⁶², la 27 septembrie 154 (?) în diploma de la Domașnea (*[I]I Britt.* ∞)³⁶³, precum și în cele patru diplome din 21 iulie 164 de la Gilău³⁶⁴, Palatovo³⁶⁵ (în acestea două: *II Britann.* ∞), Căței³⁶⁶ și Buciumi³⁶⁷ (în aceste două fragmente de diplome, numele trupei cade în bună parte în lacună). În acest timp, garnizoana ei era la Romita, unde este menționată de ștampile tegulare: *COH II BRITANN* (ligaturi: *I+T, A+N*)³⁶⁸

24. Cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum millaria³⁶⁹

Unitatea este menționată prima dată în diploma cu trupele Daciei Inferior din 13 decembrie 140³⁷⁰.

N. Gostar îi atribuia o ștampilă descoperită la Buridava (Stolniceni): *CO(ho)RS M(illaria) B(rittonum)*³⁷¹. Tot ei i se poate atribui ștampila *CIB* de la Slăveni (din castru și terme)³⁷². D. Tudor o identifică, de asemenea, cu *cohors I F. M. Bryttonum*

³⁵⁵ CIL, XIII, 12425 (ștampilă) (*Fectio, Vechten*) (v. G. Alföldy, *Hilfstruppen*, p. 195, nr. 97)

³⁵⁶ CIL XVI, 46

³⁵⁷ K. Strobel, *Untersuch.* p. 125

³⁵⁸ AnnEp. 1990, 860 (= C.C. Petolescu, SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523).

³⁵⁹ IDR I, 3 (= CIL, XVI, 163)

³⁶⁰ C. Torma, Erd Muz 3, 1864-1865 (1866), p. 57, pl. XIV/5; lectură contestată de Mommsen, care o emendează *COH [I] BR* ∞ (CIL, III, 1633, 2); lectura lui Torma este acceptată de O. Hirschfeld (vezi CIL, III, 8074, 11 b) și întărită de D. Isac (v. nota următoare).

³⁶¹ D. Isac, ActaMP 11, 1987, p. 175-180, fig. 2 (descoperită în 1980, săpături în *praetorium*) (reprodusă de C.C. Petolescu, SCIVA 39, 1988, 4, p. 408, nr. 445). Ștampile ale acestei unități par a fi fost descoperite la Căței și în săpăturile lui Em. Pañaitescu: vezi și J. Szilágyi, *Ziegelstempel*, p. 14 urm., pl. XVIII/267 și p. 256 (cu explicație pentru nr. 267).

³⁶² IDR I, 11 (= RMD, 35).

³⁶³ IDR I, 17 (= CIL XVI, 110; RMD, 47).

³⁶⁴ IDR I, 18 (= RMD, 64)

³⁶⁵ IDR I, 19 (= CIL XVI, 185).

³⁶⁶ IDR I, 20 (= RMD, 63).

³⁶⁷ RMD, 116 (= N. Gudea, ActaMP 6, 1982, p. 60-61, nr. 3; C.C. Petolescu, SCIVA 34, 1983, 4, p. 380-381, nr. 178).

³⁶⁸ CIL III, 8074, 11 a; N. Guidea, ActaMP 7, 1983, p. 155 și pl. I.

³⁶⁹ D. Tudor OR⁴, p. 333; J. Beneș, *Auxilia*, p. 22, nr. 61/24; Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 34, nr. 2 și p. 35, nr. 4.

³⁷⁰ IDR I, 13 (= AnnEp. 1962, 264; RMD, 39).

³⁷¹ CIL III, 14216, 25 (= IDR II, 560); cf. N. Gostar ArhMold 4, 1966, p. 182-183. Mai nou, Karlheinz Dietz, Germania 60, 1982, 1, p. 189, crede că această ștampilă trebuie citită *co(ho)rs m(illaria) B(ataavorum)* (vezi și Strobel, *Untersuch.*, p. 122).

³⁷² D. Tudor, SCIV 16, 1965, 2, p. 359, nr. 3; idem. SMMIM 7-8, 1974-1975, p. 18, nr. 6 (= IDR II, 527).

Malvensis, menționată de o binecunoscută inscripție de la Thessalonic³⁷³, precum și cu *cohors I Aurelia Brittonum milliaria* de la Bumbești³⁷⁴ (despre această trupă, vezi mai departe, nr. 26). N. Gostar considera că este vorba de trei unități diferite³⁷⁵. După părerea noastră, epigrafele de la Stolniceni și Thessalonic se referă la *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, dar la Bumbești este vorba de o unitate diferită³⁷⁶.

25. *Cohors II Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*³⁷⁷

Unitatea este menționată în Pannonia Inferior în diploma din 1 septembrie 114³⁷⁸: *II Aug(usta) Nervia Pacensis ∞ Brittonum*. C. Daicoviciu și D. Protase o considerau identică cu *cohors II Brittonum milliaria* din diploma de la Gherla din 2 iulie 133³⁷⁹ [vezi *supra*, nr. 23]. Apoi apare pe un fragment de diplomă militară de la Porolissum datat aproximativ 120/140 (în aceasta apare singurul prefect cunoscut al acestei unități, *Furius Feli[x]*)³⁸⁰, în diploma din 154 de la Domașnea³⁸¹, precum și în cele din 21 iulie 164 de la Cășei³⁸², Gilău³⁸³ și Palatovo³⁸⁴ (unitatea mai apare pe trei mici fragmente purtând se pare aceeași dată, descoperite la Buciumi și Românași³⁸⁵; nesemnificative). Unitatea a staționat în castrul de la Buciumi, fiind menționată de o lespede din baza unei statui a împăratului Caracalla³⁸⁶; din același castru provine și o altă inscripție

³⁷³ CIL III, 13704 (= ILS, 9009; lectură ameliorată de I. I. Russu, AIIA Cluj 17, 1974, p. 41-45): inscripție dedicată de frații M. Aurelius Philippus, centurion, și M. Aurelius Cassianus, tribun al cohortei menționate (vezi H. Devijver, PME, A 218) tatălui lor M. Aurelius Cassianus, *praeses prov(inciae) Daciae Malvensis* (PIR², A 1476; Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 154, nr. 33). Vezi D. Tudor, OR³, p. 346-347; idem, OR⁴, p. 333.

³⁷⁴ CIL III, 14485 a (= ILS, 9179; IDR II, 174). Cf. D. Tudor, OR⁴, p. 333.

³⁷⁵ N. Gostar, *loc. cit.*, p. 183.

³⁷⁶ SCIV 22, 1971, 1, p. 414, nota 25. Vezi încă I.I. Russu, *loc. cit.*; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 35, nr. 4.

³⁷⁷ W. Wagner, *Dislok.*, p. 111-112; I.I. Russu, SCIV 10, 1959, 2, p. 305-317; C. Daicoviciu - D. Protase, ActaMN 1, 1964, p. 169-170; J. Beneš, *Auxilia*, p. 22, nr. 62/25; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 125.

³⁷⁸ CIL XVI, 61.

³⁷⁹ IDR I, 11 (= RMD, 35); vezi Acta MN 1, 1964, p. 169.

³⁸⁰ IDR I, 23: *VLP (?) NERV BRIT (?)*; lectură eronată, corectată de C.C. Petolescu, SCIVA 31, 1980, 1, p. 105-106 și M. Roxan, RMD, 40: [*coh(ortis) II Aug(ustae) Nerv(iae) Pac(ensis)*]...

³⁸¹ CIL XVI, 110 (= IDR I, 17; RMD, 47): *I AVG NERV[...]*, evident o eroare de gravare a numărului de ordine al cohortei, deoarece *I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria* staționa în Dacia Inferioară [nr. 25].

³⁸² IDR I, 20 (= RMD, 63).

³⁸³ IDR I, 18 (= RMD, 64).

³⁸⁴ IDR I, 19 (CIL XVI, 185).

³⁸⁵ RMD I, 66 și 116 (Buciumi), 117 (Românași).

³⁸⁶ I.I. Russu, SCIV 10, 1959, 2, p. 311-312 (= N. Gudea - V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale*, p. 23-24, nr. 38).

(reconstituită din numeroase fragmente) dedicată aceluiași împărat de această trupă³⁸⁷. În castru au apărut și ștampile ale acestei unități³⁸⁸.

26. Cohors I Aurelia Brittonum milliară³⁸⁹

Unitatea este cunoscută numai din inscripția de reconstrucție a castrului de piatră de la Bumbești din anul 201, când împărații Septimius Severus și Caracalla *muros cesp[iticios] castro[ru]m coh[ortis] I A[u]reliae Brittonum (milliariae) Antoniniana(e) vetust(ate) dil[apsos] lapide eos restitue[r]unt*³⁹⁰.

După D. Tudor: "Apelativul *Aurelia-Antoniniana* din inscripția de la Bumbești nu indică pe Marcus Aurelius, ci pe Caracalla sau Elagabal (*Marcus Aurelius Antoninus*). Părerea noastră este că în locul vechii sale denumiri (Augusta Nervia Pacensis), unitatea și-a schimbat numele în cinstea împăratului Caracalla, motivată de construcția castrului, pentru care a și fost mutată la Stolniceni"³⁹¹. J. Fitz remarcă însă cu dreptate că pe inscripția de la Bumbești supranumele *Antoniniana* este un adaus ulterior (regravare), probabil în (sau după) 212³⁹², prin urmare nu are legătură cu *Aurelia* (acesta din urmă era chiar gentiliciul trupei, care trebuie să fie o creație a lui Marcus Aurelius). Prin urmare, *cohors I Aurelia Brittonum milliară* s-a așezat în acest castru cu mult înainte de anul 201 (cum rezultă din afirmația că s-au refăcut „zidurile de glij ale castrului cohortei I Brittonum milliară rulate de vechime”), înlocuind pe *cohors IV Cypria* (v. nr. 32).

De acord cu W. Wagner și N. Gostar³⁹³, nu poate fi identificată cu *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliară* (despre aceasta, *supra*, nr. 24), care staționa pe Olt

27. Cohors III Campestris³⁹⁴

Unitatea este cunoscută în Moesia Superior prin diploma militară din 103/107³⁹⁵. După anexarea Daciei, este menționată în diplomele acestor

³⁸⁷ M. Macrea - E. Chirilă - N. Gudea - V. Lucăcel - C. Pop, StCom Sibiu 14, 1969, p. 287-297; E. Chirilă - N. Gudea - V. Lucăcel - C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 115-116. Revizuită de C.C. Petoiescu, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 161, nota 16 (lectură preluată de I. Piso, ActaMN 15, 1978, p. 186-187, nr. 5; AnnEp, 1978, 690).

³⁸⁸ I.I. Russu, SCIV 10, 1959, 2, p. 315-316; C.C. Petoiescu, SCIVA 25, 1974, 4, p. 601. *COH(ors) II N(ervia) P(acensis)* (imprimare retrogradă); J.E. Bogaers, în *Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 611-617: ultima siglă ar abrevia supranumele imperial *Antoniniana* (AnnEp, 1977, 709).

³⁸⁹ W. Wagner, *Dislok.*, p. 108-109; D. Tudor, OR⁴, p. 333; Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 34, nr. 3.

³⁹⁰ CIL III, 14485 (= ILS, 9179; IDR II, 174).

³⁹¹ OR⁴, p. 333 (autorul o consideră aceeași cu *cohors I Nervia Pacensis Brittonum milliară*).

³⁹² StCI 24, 1986, p. 139; observația lui Fitz este confirmată de noi, după cercetarea pietrei: SCIVA 38, 1987, 2, p. 181.

³⁹³ W. Wagner, *loc. cit.*; N. Gostar, ArhMold 4, 1966, p. 182-183.

³⁹⁴ C. Cichorius, RE IV, col. 266; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 184; W. Wagner, *Dislok.*, p. 116; D. Tudor, OR⁴, p. 337; J. Beneš, *Auxilia*, p. 23, nr. 64/27; Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 37; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 126; I. Piso - D. Benea, ZPE 56, 1984, p. 288-289.

³⁹⁵ CIL XVI, 54.

provinciilor din 14 octombrie 109³⁹⁶ și 17 februarie 110³⁹⁷. În anii 160³⁹⁸ și 161³⁹⁹ reappare în Moesia Superior, dar sub Marcus Aurelius este din nou atestată la nord de Dunăre, în Dacia Superior (diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179)⁴⁰⁰.

De la sud de Dunăre se cunosc două inscripții funerare ale unor soldați ai acestei trupe, descoperite la Aquae (Prahovo)⁴⁰¹ și Cuppae (Golubac)⁴⁰²; de asemenea, este menționată de ștampila *COH III CAMP* de la Viminacium⁴⁰³.

În Dacia, cele mai multe urme lasă la Drobeta. Mai întâi, amintim o ștampilă tegulară de același tip cu aceea de la Viminacium⁴⁰⁴. Unitatea mai este atestată la Drobeta de două inscripții funerare: una este pusă Valeriei Gemina de soțul său, P. Aelius Papirianus, (*centurio coh(ortis) III Camp(estrus)*)⁴⁰⁵; cealaltă lui Liccaius Vinentis, (*mil(es) coh(ortis) III Camp(estrus) b(ene)ficiarius*) *trib(uni)*⁴⁰⁶. Pentru staționarea la Drobeta pledează și diploma citată din anul 179, descoperită chiar în această localitate, care aparținuse unui fost pedestraș al acestei unități: *ex peditibus Ulpio Ulpi fil(io) Herculano Stobis* (prin urmare, originar din orașul Stobi din Macedonia)⁴⁰⁷. De asemenea, unitatea mai apare într-o inscripție de la Napoca menționând pe T. S[e]rvius Vitalis, *trib(unus) coh(ortis) III Camp(estrus)*⁴⁰⁸.

Pe baza documentelor epigrafice prezentate, s-a tras concluzia că unitatea a fost mutată la sud de Dunăre, cândva între anii 110-160⁴⁰⁹. S-a emis și părerea că unitatea a luat parte la războiul parthic al lui Traian⁴¹⁰; din acest timp ar data inscripția de la Atena a unui soldat al acestei cohorte⁴¹¹. Ultima concluzie pe care o înregistrăm este aceea a editorilor diplomei de la Drobeta⁴¹²: „Au fost propuse două soluții: fie că trupele amintite au fost transferate înaintea anului 160 pe malul drept al Dunării, fie că, tot înaintea acestei date, autoritatea guvernatorului Moesiei Superior s-a extins asupra unei părți din malul stâng. Noi am ales o cale în spiritul celei de-a doua soluții. Nu credem că trupele au fost mutate pe malul drept, pentru a fi apoi readuse pe malul stâng. Interesul apărării malurilor Dunării de eventualele atacuri ale iazygilor a putut cere ca

³⁹⁶ AnnEp. 1990, 860 (C.C. Petolescu, SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523).

³⁹⁷ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

³⁹⁸ CIL XVI, 111

³⁹⁹ RMD, 55

⁴⁰⁰ RMD, 123 (= AnnEp. 1987, 843).

⁴⁰¹ E. Swoboda, *Forschungen am Obermoesischen Limes*, Viena, 1939, 9, 15 (citată după ZPE 56, 1984, p. 289, nota 159). După Strobel (*loc. cit.*, nota 91), această unitate ar fi construit castrul de la Prahovo în a. 88-89 (CIL III, 1642).

⁴⁰² AnnEp. 1971, 424 (= ILIug, 461).

⁴⁰³ A. v. Premenstein - N. Vulić, JÖAI 6, 1903 (Beibl.), 55, nr. 79.

⁴⁰⁴ N. Gudea, *Limes*, Budapesta, 1977, p. 236, fig. 6/7 (= Drobeta 4, 1978, p. 103, fig. 13, nr. 7; reprodusă de noi în SCIVA 32, 1981, 4, p. 600, nr. 18).

⁴⁰⁵ CIL III, 14216, 10 (= IDR II, 44). După Kraft (*Rekrutierung*, Berna, 1951, p. 193, nr. 3012), inscripția datează „wohl Hadrian”

⁴⁰⁶ CIL III, 14216, 8 (= IDR II, 45); Kraft (*loc. cit.*, nr. 3013) datează inscripția către mijlocul sec. II.

⁴⁰⁷ *Supra*, nota 400.

⁴⁰⁸ C. Daicoviciu, AISC 2, 1933, p. 50-60 (= AnnEp. 1934, 14); revizuită de M.P. Speidel, *Apulum* 15, 1977, p. 631-633. Pentru tribun: H. Devijver, *PME*, S 44.

⁴⁰⁹ Kraft, *loc. cit.*; Tudor, *loc. cit.*

⁴¹⁰ J.H. Olivier, *Hesperia* 10, 1941, 246 (apud Strobel, *Untersuch.*, p. 126, nota 92).

⁴¹¹ CIL III, 7289.

⁴¹² I. Piso - D. Benea, *ActaMN* 21, 1987, p. 124 (vezi și ZPE 56, 1984, p. 289).

ei să fie uneori subordonate din punct de vedere militar unui singur guvernator și anume, cum este și firesc, celui al Moesiei Superior, care avea cele mai numeroase trupe în zonă. Este de la sine înțeles că atunci când comanda trupelor din castru de pe malul stâng, guvernatorului Moesiei Superior avea dreptul de a transfera unele detașamente pe malul drept. Astfel s-ar explica urmele lăuate de *cohors V Gallorum* și de *cohors III Campestris* la sudul Dunării⁴¹³. Dar pentru a accepta această concluzie, ar trebui să avem dovada că podul de la Drobeta mai funcționa în acest răstimp - ceea ce izvoarele nu confirmă⁴¹⁵.

Descoperirile epigrafice ne îndeamnă însă la o reconstituire diferită a itinerariului cohortei în sec. II e.n. Probabil că unitatea nu a staționat de la început la Drobeta, cum s-a crezut⁴¹⁴, ci undeva în Transilvania - cum pare să arate inscripția de la Napoca. Trimisă de Traian să lupte în Orient⁴¹⁵, a revenit în Moesia Superior (diplomele din anii 160 și 161). Împăratul Marcus Aurelius a adus-o din nou în Dacia (Superior), stabilind-o la Drobeta, unde este atestată de diploma din 1 aprilie 179.

Unitatea era comandată de un tribun, așa cum rezultă din inscripția de la Drobeta menționând acel *b(ene)f(iciarius) irib(uni)* (v. mai sus), precum și din inscripția de la Napoca menționând pe T. S[e]rvius Vitalis (v. mai sus); un alt tribun este cunoscut din diploma de la Drobeta, Avonius Saturninus⁴¹⁶. După Wagner⁴¹⁷, urmat de Speidel⁴¹⁸, iar mai recent de I. Piso și D. Benea⁴¹⁹, din acest fapt ar rezulta că unitatea era *milliaria*; Kraft explică rangul comandantului trupei prin faptul că unitatea era formată din cetățeni romani⁴²⁰ (cum rezultă din diplomele din 103/107, 109 și 110).

Probabil că revenirea unității în Dacia nu a fost de lungă durată. Oricum, în sec. III la Drobeta staționează altă unitate: *cohors I sagittariorum milliaria* [mai departe, nr. 53].

28. Cohors I Cannanefatium⁴²¹

Recrutată din tribul germanic al cannanefatilor de pe cursul inferior al Rinului, trupa este menționată abia în anul 164 în diplomele de la Cășei⁴²².

⁴¹³ Cassius Dio (LXVIII, 13, 16) ne informează că împăratul Hadrian, de teamă că barbarii vor trece pe pod în Moesia, a dat ordin să fie distrusă partea de deasupra; Procopius (*De aedif.*, IV, 6) atribuie distrugerea viitorilor Dunării. Despre pod: D. Tudor, OR*, p. 56 urm., cu toată bibliografia.

⁴¹⁴ Datarea celor două inscripții de la Drobeta (mai sus, notele 405-406) în perioada Hadrian - Antoninus Pius, în bibliografia de până acum, era determinată de faptul că în 160 unitatea apare în Moesia Superior (CIL XVI, 111; mai nou, și în RMD 55 din anul 161); dar acum știm că unitatea a revenit în Dacia, unde este atestată în 179 (*supra*, nota 400).

⁴¹⁵ Vezi nota 410.

⁴¹⁶ H. Devijver, PME Suppl. I, A 266 bis.

⁴¹⁷ W. Wagner, *loc. cit.*

⁴¹⁸ M.P. Speidel, *loc. cit.*, p. 633.

⁴¹⁹ ZPE 56, 1984, p. 288.

⁴²⁰ K. Kraft, *Rekrut.*, p. 82, nota 2.

⁴²¹ W. Wagner, *Dislok.*, p. 116-117; D. Protase, Dacia, N.S. 17, 1975, p. 325, nr. 6; J. Beneš, *Auxilia*, p. 23-24, nr. 65/28; V. Wollmann, Germania 52, 1974, I, p. 150-153.

⁴²² IDR I, 20 (= RMD, 63).

Gilău⁴²³, Palatovo⁴²⁴ și Buciumi⁴²⁵. Unitatea este menționată prin ștampile tegulare descoperite în castrul de la Tihău⁴²⁶.

29. Cohors I Flavia Commagenorum⁴²⁷

Unitatea este menționată făcând parte din armata Moesiei Inferioare în diploma militară din 13 mai 105⁴²⁸. Singura atestare a unor militari ai cohorței pe teritoriul acestei provincii este inscripția funerară a veteranului M. Iulius Tertullus, pusă la Tomis de Mitridates (sic), *mil(es) coh(ortis) eius(dem)* (numele este de origine iraniană) și Barales (nume de origine siro-semită)⁴²⁹.

A luat parte la războaiele cu dacii⁴³⁰, deoarece apare menționată pe ștampilele militare din nordul Munteniei: la Drajna de Sus⁴³¹ (unde a ridicat castrul împreună cu detașamente din legiunile I Italica, V Macedonica și XI Claudia⁴³²), Târgșor⁴³³ și Voinești⁴³⁴ (în aceste puncte descoperirile tegulare menționează și legiunea XI Claudia⁴³⁵). În anul 105, când apare în diploma menționată mai sus, trupa era probabil dislocată la nord de Dunăre, în teritoriile recent anexate Moesiei Inferioare.

Ulterior, unitatea a fost afectată provinciei Dacia Inferior, cum rezultă din diploma militară de la Palamarca din anul 140⁴³⁶; o menționează pe cursul inferior al Oltului ștampilele tegulare de la Romula⁴³⁷, Slăveni⁴³⁸ și Acidava⁴³⁹. De asemenea, la Săcădate (jud. Sibiu), pe cursul superior al Oltului, s-a descoperit un altar dedicat *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dolicheno Comm[agenor]u[m]*⁴⁴⁰, care poate fi pus în legătură cu prezența (temporară) în aceste părți a (unui) detașament al acestei cohorțe.

⁴²³ IDR I, 18 (= RMD, 64).

⁴²⁴ IDR I, 19 (= CIL XVI, 185). În diploma de la Domașnea, din anul 154, numele trupei cade în iacună (CIL XVI, 110 = IDR I, 17 = RMD, 47).

⁴²⁵ N. Gudea, ActaMP 6, 1982, p. 60-61, nr. 3 (reprodusă de noi în cronică epigrafică din SCIVA 34, 1983, 4, p. 380-381, nr. 178; RMD, 116); alt fragment: N. Gudea, ActaMP 8, 1984, p. 212, nr. 2 (reprodusă de noi în SCIVA 37, 1986, 4, p. 351, nr. 348; RMD, 128).

⁴²⁶ CIL III, 8074, 13: atribuite greșit unei cohorțe *I Cypria* ori *Cyrenaica*, inexistentă în Dacia; pentru atribuirea corectă: C. Daicovicu - D. Protase, ActaMN 1, 1974, p. 170, nota 86.

⁴²⁷ C. Cichorius, RE IV, col. 27; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 185; W. Wagner, *Dislok.*, p. 123-124; I. I. Russu, ActaMN 6, 1969, p. 171-172; A. Aricescu, *Armata*, p. 59-60; J. Beneš, *Auxilia*, p. 26-27, nr. 72/35; D. Tudor, OR⁴, p. 334; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 35.

⁴²⁸ CIL XVI, 50.

⁴²⁹ ArchAnz 29, 1944, col. 433; AnnÉp, 1938, 6; ISM II, 176.

⁴³⁰ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 127.

⁴³¹ CIL III, 12530 (= IDR II, 603).

⁴³² IDR II, 600-602.

⁴³³ Descoperire inedită; informație M. Lichiardopol (Ploiești, Muzeul județean Prahova).
⁴³⁴ M. Bădescu, SCIVA 32, 1981, 2, p. 291-292 (reprodusă de noi în SCIVA 34, 1983, 4, p. 368-369, nr. 116).

⁴³⁵ IDR II, 606 (Târgșor); M. Bădescu, *loc. cit.*, p. 291 (reprodusă în SCIVA 34, 1983, 4, p. 368, nr. 115) (Voinești).

⁴³⁶ AnnÉp, 1962, 264 (= IDR I, 13; RMD, 39).

⁴³⁷ CIL III, 8074, 14 c; IDR II, 382.

⁴³⁸ IDR II, 528.

⁴³⁹ CIL III, 8074, 14 d; IDR II, 551.

⁴⁴⁰ IDR III/4, 86.

În cursul săpăturilor din anul 1993 în *retentura* castrului de la Câmpulung-Pescăreasa (Jidova) s-a descoperit, în podeaua unei barăci militare romane, o cărămidă având zgâriat (în pasta crudă, înainte de ardere) numele unui soldat (*miles*) al cohorței de *commageni*; baraca a fost distrusă în incendiul provocat de distrugerea castrului pe timpul lui Filip Arabul⁴⁴¹. Se poate deci presupune că trupa a staționat în castrul de la Jidova cel puțin în prima jumătate a sec. III e.n.; în acest caz, unii din soldații care lasă însemnări pe mai multe cărămizi pot aparține aceleiași trupe⁴⁴².

Prin comparație cu sora ei de la Micia (v. mai departe), se poate presupune că trupa era *equitata* și era constituită din arcași⁴⁴³. Se cunosc doar doi prefecți ai acestei unități: M. Antonius Modianus⁴⁴⁴ și C. Betitius Pietas⁴⁴⁵, probabil din prima jumătate a sec. II e.n.

30. Cohors II Flavia Commagenorum⁴⁴⁶

Este atestată mai întâi în Moesia Superior în diplomele din anii 96⁴⁴⁷, 100⁴⁴⁸ și 103/107⁴⁴⁹; se crede că a luat parte la războaiele pentru cucerirea Daciei⁴⁵⁰. Diplomele din 14 octombrie 109⁴⁵¹ și 2 iulie 110⁴⁵² o arată între trupele provinciei Dacia; alte trei diplome - din anii 144⁴⁵³, 157 (?)⁴⁵⁴ și 179⁴⁵⁵ - o arată staționând în Dacia Superior. Garnizoana ei a fost la Micia (Vețel, jud. Hunedoara), unde este atestată prin numeroase inscripții⁴⁵⁶ (cea mai veche atestare este de pe timpul lui Hadrian⁴⁵⁷) și

⁴⁴¹ Vezi în această privință Em. Popescu, C.C. Petolescu, T. Cioflan, în StCom, Câmpulung-Muscel 2, 1984, p. 15-17.

⁴⁴² IDR II, 610-611; I.I. Russu, Drobeta 3, 1978, p. 193.

⁴⁴³ Cu ocazia cercetărilor în clădirea comandamentului (*principia*) castrului, s-au descoperit în *armamentarium* circa 400 de vârfuri de săgeți: Em. Popescu, Eug. Popescu, Materiale 9, 1970, p. 257. De asemenea, dimensiunile apreciabile ale hambarului (*horreum*) pledează și ele pentru o unitate *equitata* (vezi L. Petculescu, SaalburgJahrb 43, 1987, p. 70).

⁴⁴⁴ CIL VI, 3504 (Roma); cf. H. Devijver, PME, A 138.

⁴⁴⁵ CIL IX, 1132 (Aeclanum; Italia, *regio II*); cf. PME, B 22.

⁴⁴⁶ Cichorius, RE IV, col. 274; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 185; W. Wagner, *Dislok.*, p. 124-126; I.I. Russu, ActaMN 6, 1969, p. 172; idem, SCIV 23, 1972, 1, p. 70; J. Beneš, *Auxilia*, p. 27, nr. 73/36.

⁴⁴⁷ AnnEp, 1977, 722 (= RMD, 6)

⁴⁴⁸ CIL XVI, 46.

⁴⁴⁹ CIL XVI, 54.

⁴⁵⁰ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 128.

⁴⁵¹ AnnEp, 1990, 860 (textul diplomei este reprodus de noi în SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523); apare din eroare printre *alae*.

⁴⁵² IDR I, 3 (= CIL XVI, 163).

⁴⁵³ IDR I, 14 (= CIL XVI, 90).

⁴⁵⁴ IDR I, 15 (= CIL XVI, 107).

⁴⁵⁵ RMD, 123 (= AnnEp, 1987, 843; reprodusă de noi în SCIVA 36, 1985, 4, p. 357-358, nr. 264).

⁴⁵⁶ IDR III/3, nr. 45, 46, 51-53, 58, 60, 63, 67, 68, 77-79, 88, 105, 108, 109, 111, 130 (= C.C. Petolescu, SCIVA 28, 1976, 3, p. 394-395, nr. 2; 37, 1986, 4, p. 350, nr. 339), 138, 166, 175, 177; AnnEp, 1983, 846 (= SCIVA 35, 1984, 4, p. 337, nr. 231).

⁴⁵⁷ IDR III/3, 51 (= CIL III, 1371).

stampile tegulare⁴⁵⁸; unitatea era *equitata sagittariorum*⁴⁵⁹, iar două inscripții atestă supranumele imperiale [*Severi*]ana [*Alexandriana*]⁴⁶⁰ și *Philippiana*⁴⁶¹.

Dintr-o inscripție aflăm că *Imp(erator) Caes(ar) L(ucius) Septimius Severus Pertinax Aug(ustus) co(n)s(ul) balneas coh(ortis) II Fl(aviae) Commag(enorum) venustate dilabsas restituit sub Polo Terentiano co(n)s(ulari) III Daciar(um) curante Sex(to) Boebio Scribonio Casto praef(ecto) coh(ortis)*⁴⁶²; băile cohortei sunt din nou refăcute pe timpul lui Severus Alexander⁴⁶³. Pe timpul domniei comune a lui Septimiu Sever și a fiilor săi, cohorta de commageni participă alături de alte trupe la o importantă lucrare militară⁴⁶⁴.

Dintre prefecții acestei cohorte, inscripțiile menționează pe M. Arru[ntiu]s Agrippinu[s]⁴⁶⁵, Sex. Boebius Scribonius Castus (pe timpul lui Septimiu Sever)⁴⁶⁶, Iulius Arcanus⁴⁶⁷, C. Pomponius Cassianus⁴⁶⁸, Tampus Rufinus]⁴⁶⁹, C. Vettius Sabinianus⁴⁷⁰, precum și un necunoscut din al cărui cognomen a rămas [...]dianus (pe timpul lui Severus Alexander)⁴⁷¹. Inscriptiile de la Micia mai menționează un centuriom al acestei cohorte, Crisp(us) Luci⁴⁷², precum și un decurion, L. Sossiu[s]⁴⁷³ (încă o dovadă că această unitate era *equitata*⁴⁷⁴). Dintre militarii acestei trupe, o inscripție mai menționează pe un Ianuarius, *actar(ius)*⁴⁷⁵; alte două inscripții amintesc pe veteranii *Dion[ysius]*⁴⁷⁶ și *Aur(elius) Maurus*⁴⁷⁷.

⁴⁵⁸ C. C. Petolescu - L. Mărghită, în Muzeul Național 1, 1974, p. 255-256, nr. 32-35 (stampila nr. 35 este rectificată și atribuită cohortei II Flavia Commagenorum de C. C. Petolescu, SCIVA 27, 1976, 3, p. 395-397, nr. 3; N. Gudea, SCIVA 27, 1976, 4, p. 517-518, nr. 1); IDR III/3, 197; vezi încă: SCIVA 35, 1984, 4, p. 378, nr. 233 (= AnnEp. 1983, 848); SCIVA 37, 1986, 4, p. 350, nr. 341.

⁴⁵⁹ IDR III/3, 138. *equitata* s[agittariorum] (= AnnEp. 1903, 65; ILS, 9273). În diploma din 14 octombrie 109 este denumită *sagittaria*, în cea din 2 iulie 110 *sagittarior(um)*.

⁴⁶⁰ IDR III/3, 46 (= AnnEp. 1903, 66).

⁴⁶¹ CIL III, 1379 (= IDR III/3, 58).

⁴⁶² CIL III, 1374 (= IDR III/3, 45).

⁴⁶³ IDR III/3, 46 (AnnEp. 1903, 66).

⁴⁶⁴ CIL III, 1343 (= AnnEp. 1978, 705; IDR III/3, 77).

⁴⁶⁵ AnnEp. 1903, 65 (= ILS, 9273; IDR III/3, 138): dedicație [*I*]ovi *Turmazgadi*; tot el apare probabil pe un alt altar, dedicat lui I. O. M. Dolichenus (AnnEp. 1911, 35; IDR III/3, 67). Cf. H. Devijver, PME, A 165.

⁴⁶⁶ Menționat în inscripția citată integral *supra*, vezi nota 462 și IDR III/3, 68 (= AnnEp. 1903, 67), cf. H. Devijver, PME, B 26.

⁴⁶⁷ CIL III, 7855 (= IDR III/4, 109); cf. Devijver, PME, I 24.

⁴⁶⁸ CIL III, 7848-7849 (= IDR III/3, 78-79); cf. PME, P 74.

⁴⁶⁹ IDR III/3, 63. L. Mărghită, SCIVA 25, 1974, 1, p. 143-147, citea numele prefectului P. Ampiu[s] Rufinus] (lectură înregistrată în AnnEp. 1977, 706; cf. H. Devijver, PME, A 113); dar I. I. Russu, în Banatica 2, 1973, p. 104, citea *nomen*-ul ofițerului: *Tampus*.

⁴⁷⁰ CIL III, 1619 (= 7854; IDR III/3, 108). Pe timpul împăratului Commodus, ajunge guvernator al celor trei Dacii (AnnEp. 1920, 45; Cassius Dio LXXIII, 3,3; vezi I. Piso, *Fasti provinciae Daciae*, I. *Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993, p. 131-137, nr. 26).

⁴⁷¹ IDR III/3, 46 (= AnnEp. 1903, 66).

⁴⁷² CIL III, 1347 (= 7850; IDR III/3, 88).

⁴⁷³ CIL III, 1355 (= IDR III/3, 105).

⁴⁷⁴ Vezi *supra* nota 45.

⁴⁷⁵ AnnEp. 1971, 399 (= IDR III/3, 111). Cf. A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Köln-Graz, 1967, p. 59-60.

⁴⁷⁶ CIL III, 12569; vezi I. I. Russu, SCIV 18, 1967, 1, p. 170-171, nr. 4 (= IDR III/3, 175); el poate fi identic cu Aure(lius) Dionisius, *cur(ator)* (CIL III, 1338; ILS, 4074 a; IDR III/3, 139), care închină o inscripție *G(enio) T(ur)maz(gadae)* (v. mai departe, nota 486).

⁴⁷⁷ CIL III, 6267; cognomenul este rectificat în chip nejustificat de I. I. Russu: *Ma(t?)urus* (IDR III/3, 166).

Dintre divinitățile cărora se închină militarii acestei trupe, inscripțiile menționează fie divinități romane: Iupiter Optimus Maximus⁴⁷⁸, *Minerva Augusta et Genius coh(ortis) II Fl(aviae) Com(m)agen(orum)*⁴⁷⁹, Mars Gradivus⁴⁸⁰, Mercurius⁴⁸¹, Liber Pater⁴⁸², Hercules⁴⁸³, Fortuna Augusta⁴⁸⁴, precum și orientale: I.O.M. Dolichenus⁴⁸⁵ și Iupiter Turmasgadis⁴⁸⁶. De altfel, inscripțiile de la Micia prezintă un interesant repertoriu de dedicații către divinitățile orientale⁴⁸⁷; dintre dedicațiile pentru divinitățile siriene, mai menționăm pe cele pentru Iupiter Erapolitanus (Hierapolitanus)⁴⁸⁸, I.O.M. D(olichenus) C(ommagenorum)⁴⁸⁹ și Dea Syria⁴⁹⁰.

31. Cohors I Cretum⁴⁹¹

Unitatea este atestată în Moesia Superior de diplomele din anii 93⁴⁹², 96⁴⁹³ și 100⁴⁹⁴. Din a doua jumătate a secolului I e.n. datează o inscripție funerară de la Niș, menționând pe Ti. Cla(u)dus Valerius, *vet(eranus) coh(ortis) I Cretum, do(mo) Hierab(...)* (probabil Hierapytna din Creta)⁴⁹⁵. A luat parte la războiul lui Traian cu dacii⁴⁹⁶ și a participat la construirea

⁴⁷⁸ CIL III, 7848-7849 (= IDR III/3, 78-79), 7850 (= 1347 = IDR III/3, 88).

⁴⁷⁹ Oct. Floca, ActaMN 5, 1968, p. 111-113; AnnEp, 1971, 399; IDR II/1, 111. *Genius* cohortei de *commageni* se identifică probabil cu acel *G(enius) T(ur)maz(gada)* menționat la nota 476.

⁴⁸⁰ CIL III, 7854 (= 1619 = IDR III/3, 108). Cf. I. Piso, *Fasti Daciae*, p. 132.

⁴⁸¹ CIL III, 7855 (= IDR III/3, 109).

⁴⁸² CIL III, 1355 (= IDR III/3, 105). În cursul săpăturilor în terme, în anul 1971, am descoperit un fragment de statueta a acestui zeu; publicat de C. Pop, Apulum 10, 1972, p. 173.

⁴⁸³ C.C. Petolescu, SCIVA 22, 1976, 3, p. 394-395, nr. 2. Printr-un fals grosolan (desen după fotografia trimisă de noi), I.I. Russu (IDR II/3, 130) atribuie această inscripție lui Silvanus Domesticus.

⁴⁸⁴ CIL III, 1374 (= IDR III/3, 68).

⁴⁸⁵ AnnEp, 1931, 35 (= IDR II/3, 67). Dedicantul, din al cărui nume se păstrează doar *praenomen*-ul, era probabil M. Arruntius Agrippinus, prefect al cohortei II Flavia Commagenorum, dedicantul unei inscripții pentru Iupiter Turmasgadis (v. nota următoare).

⁴⁸⁶ AnnEp, 1903, 65 (= ILS, 9273; IDR III/3, 138). Vezi și CIL III, 1338 (= ILS, 4074 a; IDR II/3, 139). *G(emo) T(ur)mazigadae*.

⁴⁸⁷ L. Mărghitani, C.C. Petolescu, *Les cultes orientaux à Micia (Dacia Superior)*, în *Hommages à Maarten J. Vermaseren* II, Leiden, 1978, p. 718-731.

⁴⁸⁸ IDR III/3, 97 (= AnnEp, 1952, 196). Altarul a fost descoperit în ruinele unui templu, atribuit acestei divinități (Oct. Floca, Materiale I, 1953, p. 773-784).

⁴⁸⁹ IDR III/3, 66. Este posibil ca inscripțiile de la Ampelum, dedicate *Deo aetern(o) Commagen(enorum) Dulc(eno)* (CIL III, 7832 = IDR III/3, 296), *I.O.M. Commacenorum aeterno* (CIL III, 1301 a = 7834; ILS, 4298; IDR III/3, 298) și *I.O.M. D(olicheno) et Deo Commaceno* (CIL III, 1301 b = 7835; ILS, 4299; IDR III/4, 299) [cf. Al. Popa, I. Berciu, *Le culte de Jupiter Dolichenus dans la Dacie romaine (Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain)*, publicate sub direcția lui M.J. Vermaseren, LXIX), Leiden, 1978, p. 11-15, nr. 9-11] să fie în legătură cu prezența unui detașament din *cohors II Flavia Commagenorum*, detașat pentru pază în zona exploatărilor aurifere.

⁴⁹⁰ CIL III, 7864 (= IDR III/3, 136).

⁴⁹¹ C. Cichorius, RE IV, col. 276; W. Wagner, *Dislok.*, p. 126-127; D. Tudor, OR⁴, p. 332-333; J. Beneš, *Auxilia*, p. 28, nr. 74/37; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 35, nr. 6.

⁴⁹² CIL XVI, 39.

⁴⁹³ RMD, 6.

⁴⁹⁴ CIL XVI, 46.

⁴⁹⁵ IMS IV, 34.

⁴⁹⁶ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 128.

podului peste Dunăre⁴⁹⁷. În diploma din 2 iulie 110, este menționată în Dacia: *I Cretum sagittarior(um)*⁴⁹⁸. Probabil din această perioadă datează și ștampila tegulară *COH I CRE* de la Banatska Palanka⁴⁹⁹.

Unitatea a fost readusă la sudul Dunării, la o dată necunoscută; ea re apare în diplomele Daciei Superior din 160 și 161⁵⁰⁰; a staționat se pare la Egeta (Brza Palanka), de unde provine o dedicație pentru Iupiter Dolichenus⁵⁰¹. Din acest timp datează ștampilele descoperite la Dorticum, la gura râului Timoc⁵⁰²; o ștampilă a ajuns se pare și la Sucidava⁵⁰³.

Din păcate, numele unui prefect al acestei trupe dintr-o inscripție votivă de la Apulum (pe când acesta efectua deja cea de-a doua miliție ecvestră, ca tribun al legiunii XIII Gemina) cade în lacună⁵⁰⁴.

32. Cohors IV Cypria c. R.⁵⁰⁵

Este menționată în Moesia Superior de diploma militară datată între 103/107⁵⁰⁶. A luat parte probabil la războiul cu dacii⁵⁰⁷, rămânând în armata de ocupație a provinciei Dacia, cum rezultă din diplomele militare din 14 octombrie 109⁵⁰⁸ și 17 februarie 110⁵⁰⁹: *IIII Cypria c(ivium) R(omanorum)*; înseamnă că soldații acestei trupe primiseră cetățenia pentru bravură în cursul războiului cu dacii⁵¹⁰.

Unitatea a staționat la Bumbești-Jiu, unde s-au descoperit numeroase ștampile tegulare (în castrul de la gară și în therme)⁵¹¹. Probabil pe timpul lui Marcus Aurelius, unitatea a fost trimisă la nordul Mării Negre⁵¹²; locul i-a fost luat de *cohors I Aurelia Brittonum milliaria* (v. *supra*, nr. 26).

⁴⁹⁷ CIL III, 1793, 2 (= IDR II, 103); M. Mirković, *Rimski Gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1968, p. 111-112.

⁴⁹⁸ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3)

⁴⁹⁹ IDR III/1, 6.

⁵⁰⁰ CIL XVI, 111; RMD, 55.

⁵⁰¹ D. Vučković-Todorović, *Starinar* 15-16, 1964-1965, p. 176-177, fig. 2; L. Zotović, *Les cultes orientaux dans la Mésie Supérieure*, Leiden, 1966, p. 93-94 (= AnnEp, 1966, 336).

⁵⁰² Zl. Morfova, *Arheologija* Sofia 5, 1963, 1, p. 30, nr. 13-14, fig. 4.

⁵⁰³ IDR II, 240.

⁵⁰⁴ CIL III, 1163; cf. H. Devijver, *PME*, p. 910, nr. 34.

⁵⁰⁵ W. Wagner, *Dislok.*, p. 127-128; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 186; A. Aricescu, *Armata*, p. 68, nr. 27; D. Tudor, *OR*⁴, p. 337; J. Beneš, *Auxilia*, p. 29, nr. 76/39; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 129; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 38, nr. 17.

⁵⁰⁶ CIL XVI, 54.

⁵⁰⁷ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 129.

⁵⁰⁸ AnnEp, 1990, 860 (textul diplomei reprodus de noi în SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523).

⁵⁰⁹ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

⁵¹⁰ Atributul *c(ivium) R(omanorum)* apare și în diploma datată 103/107 (CIL XVI, 54).

⁵¹¹ CIL III, 14216, 27 (= IDR II, 179).

⁵¹² IOSPE II, 293 (= IGR I, 895; ILS 8874); Γάιος Μέμμιος σπείρης Κυπρίας; IGRRP I, 896 (= AnnEp. 1904, 163; ILS, 9161); *L. Volusius, mil(es) coh(or)ris Cypriae, (centuria) Ael(ii) Secundi*.

33. Cohors III Dalmatarum⁵¹³

Unitatea este menționată pentru prima dată în diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179 printre trupele Daciei Superior: *III Dalmatar(um)*⁵¹⁴; a fost creată probabil pe timpul lui Marcus Aurelius⁵¹⁵. A staționat în castrul de la Mehadia (Praetorium?), unde este menționată în sec. III: *coh(ors) III Delmatarum Alexandriana (milliaria) eq(uitata) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)*⁵¹⁶, *coh(ors) III Delmatarum Valerian(a) Gallienae (milliaria) eqq(uitata) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)*⁵¹⁷ (sic). O mai menționează la Mehadia: un fragment de altar (inscripția nu este semnificativă)⁵¹⁸; un altar funerar pentru veteranul Ael(ius) Cornelius⁵¹⁹; o lespede funerară fragmentară, în care apar Ael. Sur[us. mil.] *coh(ortis) III Del(matarum)* (mort la vârsta de 40 de ani)⁵²⁰; de asemenea, la Petnic (com. Iablanita), în apropiere, a apărut o lespede funerară păstrând numele lui Antestius Valentinus, *m(iles) c(ohortis) III D(eimatarum)*(?)⁵²¹. De asemenea, de la Mehadia se cunosc ștampile tegulare *COH III DEL* și *COH III D*⁵²²; ștampile de primul tip amintit au apărut și la Moldova Nouă⁵²³. O inscripție de la Sarmizegetusa ne face cunoscut numele (incomplet) al unui tribun al acestei cohorte: P. Anto(nius)...⁵²⁴.

34. Cohors I Aelia Gaesatorum milliaria⁵²⁵

Unitatea a fost creată de Hadrian, fiind atestată în Dacia Porolissensis: mai întâi în diploma militară de la Gherla din 2 iulie 133⁵²⁶, apoi în cea de la

⁵¹³ C. Cichorius, RE IV, col. 282; W. Wagner, *Dislok.*, p. 132-133; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 186; I. I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 71; J. Beneš, *Auxilia*, p. 31, nr. 81/44.

⁵¹⁴ RMD, 123 (= AnnEp, 1987, 843)

⁵¹⁵ În biografia împăratului Marcus Aurelius din Historia Augusta (21, 7), se consemnează *patrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit*: se cunosc astfel o *cohors I Aurelia Dardanorum* și o *cohors II Aurelia Dardanorum milliaria equitata* (Wagner, *Dislok.*, p. 130-132; J. Beneš, *Auxilia*, p. 30-31, nr. 79/42 și 80/43). După Wagner (*op. cit.*, p. 132-133), trupa din Dacia ar fi fost creată în epoca Flaviilor. Nu este însă sigur că un altar fragmentar de la Mehadia, dedicat împăratului Antoninus Pius (a. 160), ar avea ca autori pe militarii acestei unități (CIL III, 1576 = IDR III/1, 75).

⁵¹⁶ IDR III/1, 76 (= AnnEp, 1912, 5).

⁵¹⁷ CIL III, 1577 (= 8010) (= IDR III/1, 77).

⁵¹⁸ IDR III/1, 81 (= AnnEp, 1973, 461) (dar numele trupei cade în lacună).

⁵¹⁹ IDR III/1, 84 (= AnnEp, 1973, 462).

⁵²⁰ IDR III/1, 87 (= AnnEp, 1973, 463).

⁵²¹ IDR III/1, 103 (= AnnEp, 1972, 494).

⁵²² IDR III/1, 99-100.

⁵²³ CIL III, 8074, 15 b; IDR III/1, p. 55.

⁵²⁴ CIL III, 1474 (= IDR III/2, 379); cf. H. Devijver, PME, A 130. N. Gostar (Sargetia, 14, 1979, p. 659-661 = AnnEp, 1979, 505) întregea însă [*vet(eranus) ex b(eneficiario)*] *trib(uni) co[h(ortis)] III [(milliariae)] Delmatarum eq(uitatae) c(ivium) [R(omanorum)]*.

⁵²⁵ C. Cichorius, RE IV, col. 286; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 186-187; W. Wagner, *Dislok.*, p. 134-135; C. Daicoviciu - D. Protase, ActaMN I, 1964, p. 169; I. I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 71; J. Beneš, *Auxilia*, p. 31, nr. 82/45.

⁵²⁶ IDR I, 11 (= AnnEp, 1962, 255; RMD, 35)

Domașnea din 27 septembrie 154⁵²⁷, precum și în cele trei diplome din 21 iulie 164 de la Cășei⁵²⁸, Gilău⁵²⁹ și Palatovo⁵³⁰. A staționat la Bologa, unde lasă ștampile tegulare: *GES* (imprimare inversă)⁵³¹ și *C(o)H(ors) I AE(lia) G(aesatorum)*⁵³². În două inscripții (modeste fragmente), unitatea poartă supranumele imperial *Gordiana*⁵³³. O altă inscripție, și ea parțial conservată, menționează pe P. (?) Candidius Patruinus, *praef(ectus) coh(ortis) [I] Ael(iae) Gaes(atorum)*⁵³⁴.

35. Cohors I Gallorum Dacica⁵³⁵

Este menționată între trupele Daciei Superioare în diplomele din 23 februarie 144 de la Stara Zagora⁵³⁶ și 13 decembrie 157 (?) de la Tibiscum⁵³⁷. Locul de garnizoană este necunoscut.

36. Cohors II Gallorum⁵³⁸

Unitatea este menționată în Moesia Inferior prin diplomele din anii 99⁵³⁹, 105⁵⁴⁰ și *ante* 114⁵⁴¹. A luat parte la războaiele dacice, fiind atribuită ulterior armatei Daciei Inferioare, cum rezultă din diploma din anul 140⁵⁴². În 160 și 161, o unitate omonimă apare în Moesia Superior⁵⁴³; o serie de autori (Wagner, Aricescu, Beneș, Strobel) cred că este vorba de aceeași trupă⁵⁴⁴.

⁵²⁷ IDR I, 17 (= CIL XVI, 110; RMD, 47).

⁵²⁸ IDR I, 20 (AnnÉp, 1959, 37; RMD, 63).

⁵²⁹ IDR I, 18 (= AnnÉp, 1957, 199; RMD, 64).

⁵³⁰ CIL XVI, 185 (= IDR I, 19).

⁵³¹ N. Gudea, ActaMN 9, 1972, p. 421, fig. 9/6 și 14/6; cf. C.C. Petolescu, SCIVA 25, 1974, 4, p. 602, nr. 9: probabil o formațiune de *gaesati*, înainte de a fi transformată în cohortă de împăratul Hadrian; vezi *vexillatio Raetorum gaesatorum* (M.G. Jarret, Britannia 25, 1994, p. 73, nr. 36, cu bibliografie).

⁵³² CIL III, 8074, 16; ștampilele sunt atribuite corect acestei cohorte de Cichorius, *loc. cit.*

⁵³³ N. Gudea, ActaMN 9, 1972, p. 415-416, nr. 6-7.

⁵³⁴ CIL III, 7648; republicată (cu fotografie și desen-reconstituire) de N. Gudea, Apulum 10, 1972, p. 707-711. Cf. H. Devijver, PME, C 74.

⁵³⁵ C. Cichorius, RE IV, col. 288; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 186-187; W. Wagner, *Dislok.*, p. 135; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 71; J. Beneș, *Auxilia*, p. 31-32, nr. 83/46.

⁵³⁶ CIL XVI, 90 (= IDR I, 14).

⁵³⁷ CIL XVI, 107 (= IDR I, 15).

⁵³⁸ W. Wagner, *Dislok.*, p. 135-136; A. Aricescu, *Armata*, p. 66, nr. 24; D. Tudor, OR⁴, p. 336; J. Beneș, *Auxilia*, p. 32, nr. 84/47; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 37, nr. 12; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 130.

⁵³⁹ CIL XVI, 44. Posesorul diplomei era un pedestraș al acestei cohorte *cui praest Visulanius Crescens*; acest prefect este identic cu T. Visulanius Crescens dintr-o inscripție de la Bononia (Italia, regio VII)(CIL XI, 709; cf. H. Devijver, PME, V 120).

⁵⁴⁰ CIL XVI, 50.

⁵⁴¹ CIL XVI, 58.

⁵⁴² IDR I, 13 (= RMD, 39).

⁵⁴³ CIL XVI, 111; RMD, 55.

⁵⁴⁴ *Supra*, nota 538; vezi și inscripția citată mai departe, nota 552.

37. Cohors II Gallorum Macedonica⁵⁴⁵

În anii 93⁵⁴⁶ și 100⁵⁴⁷, această trupă se afla în Moesia Superior; apoi diplomele din 14 octombrie 109⁵⁴⁸, 17 februarie 110⁵⁴⁹ și 2 iulie 110⁵⁵⁰ o atestă în Dacia. Câteva inscripții de la Celeia (Noricum) menționează pe T. Varius Clemens, *praefectus coh(ortis) II Gallorum Macedonicae*, probabil spre sfârșitul domniei lui Hadrian⁵⁵¹. O inscripție de la Laminium (Hispania Tarraconensis) dedicată P. Licinio P. *f(ilio) Gal(eria tribu) Maximo, praefecto cohortis II Gallorum equitatae in Dacia, tribuno militum leg(ionis) VII Claudiaepiae fidelis*⁵⁵², se poate referi la aceeași unitate; în acest caz, *cohors II Gallorum* era *equitata* (dacă nu cumva este vorba de precedentă, nr. 36, din Dacia Inferior). Se pare că a fost readusă după o vreme în Moesia Superior, putând fi identificată cu *II Gall(orum)* din diplomele din anii 160 și 161⁵⁵³.

38. Cohors II Gallorum Pannonica⁵⁵⁴

Este atestată în Dacia prin diplomele din 14 octombrie 109⁵⁵⁵, 17 februarie 110⁵⁵⁶ și 2 iulie 110⁵⁵⁷; apoi în Dacia Superioară, conform diplomelor din 23 februarie 144⁵⁵⁸, 13 decembrie 157 (?)⁵⁵⁹ și 1 aprilie 179 (în aceasta din urmă: *II Gallor(um) et Pannonior(um)*)⁵⁶⁰.

Diploma din 23 februarie 144 a fost eliberată unui *exequit[e]* (sic) *Auleno Her.....*, probabil de origine tracică; rezultă că unitatea era *equitata*. Aceeași diplomă ne menționează pe unicul prefect cunoscut al acestei trupe: *M. Aemilius I [...]*⁵⁶¹

⁵⁴⁵ C. Cichorius, RE IV, col. 288-289; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 184; W. Wagner, *Dislok.*, p. 136-137; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 71; J. Beneš, *Auxilia*, p. 32, nr. 85/48

⁵⁴⁶ CIL XVI, 39.

⁵⁴⁷ CIL XVI, 46.

⁵⁴⁸ AnnÉp. 1990, 860.

⁵⁴⁹ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

⁵⁵⁰ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁵⁵¹ CIL III, 5211 (= ILS, 1362), 5212 (= ILS, 1362 a), 5214, 5215 (= ILS, 1362 b). Cf. H. Devijver, PME, V 52 (cf. Suppl. I, p. 1761).

⁵⁵² CIL III, 3230; cf. H. Devijver, PME, L 13.

⁵⁵³ CIL XVI, 111; RMD, 55.

⁵⁵⁴ V. Christescu, *Ist. militară*, p. 213; W. Wagner, *Dislok.*, p. 137; K. Kraft, *Rekrut.*, p. 175, nr. 1420-1421; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 71; J. Beneš, *Auxilia*, p. 32, nr. 86/49.

⁵⁵⁵ AnnÉp, 1990, 860.

⁵⁵⁶ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

⁵⁵⁷ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁵⁵⁸ CIL XVI, 90 (= IDR I, 14).

⁵⁵⁹ CIL XVI, 107 (= IDR I, 15).

⁵⁶⁰ AnnÉp, 1987, 843 (= RMD, 123).

⁵⁶¹ Cf. H. Devijver, PME, A 79.

39. **Cohors III Gallorum**⁵⁶²

În anul 74, unitatea staționa în Germania⁵⁶³. Împăratul Vespasian a adus-o în Moesia, unde este menționată de diplomele din anii 75⁵⁶⁴, 78⁵⁶⁵ și 82⁵⁶⁶; după divizarea provinciei, diplomele o menționează în Moesia Inferior, în anii 99⁵⁶⁷, 105⁵⁶⁸ și *ante* 114⁵⁶⁹.

A luat parte la războaiele dacice, rămânând probabil în contingentul moesic stabilit la nord de Dunăre, pe Olt⁵⁷⁰. În anii 129⁵⁷¹ și 140⁵⁷², *cohors III Gallorum* este menționată în Dacia Inferior. O ștampilă a acestei trupe, *COH III G[ai.]*, s-a descoperit la Ionești Govorei⁵⁷³, unde unitatea pare să fi staționat până pe timpul domniei lui Marcus Aurelius. Aceasta pare să rezulte și din studiul carierei lui Sex. Iulius Possessor, prefect al acestei cohorte, care a cumulat, cu titlul de *praepositus*, comanda ailor două unități: *ala I Hispanorum* (v. partea I a acestui studiu, nr.9) (lagărul la Slăveni) și *numerus Surorum sagittariorum* (lagărul la Romula), îndeplinind și sarcina de *curator civitatis Romulensium Malvensium*⁵⁷⁴.

Ulterior, unitatea este atestată pe segmentul transilvănean al Oltului, la Hoghiz. Nu știm când a sosit aici: inscripția pe o bază de statuie dedicată împăratului Hadrian⁵⁷⁵ pare a fi pusă de un centurion din legiunea XIII Gemina⁵⁷⁶, iar nu de un prefect al cohortei III Gallorum⁵⁷⁷. Cohorta de galli este sigur atestată la Hoghiz pe timpul domniei comune a lui Marcus Aurelius și Commodus⁵⁷⁸. Tot la Hoghiz, un fragment de altar păstrează numele unui Honoratus, prefect al acestei cohorte⁵⁷⁹.

⁵⁶² C. Cichorius, RE IV, col. 289-290; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 187; W. Wagner, *Diokl.*, p. 138; A. Aricescu, *Armata*, p. 67-68, nr. 26; D. Tudor, OR⁴, p. 337; J. Beneš, *Auxilia*, p. 33, nr. 87-90; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 38, nr. 15; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 130.

⁵⁶³ CIL XVI, 20.

⁵⁶⁴ RMD, 2.

⁵⁶⁵ CIL XVI, 22.

⁵⁶⁶ CIL XVI, 28.

⁵⁶⁷ CIL XVI, 45.

⁵⁶⁸ CIL XVI, 50. Beneficiarul acestei diplome era un pedestraș al cohortei III Gallorum, *Antiburgus Iuvenci f.*, din Raucum (Germania Superior), iar comanda unității o avea P. Valerius Sabinus (PMF, V 23).

⁵⁶⁹ CIL XVI, 58.

⁵⁷⁰ K. Strobel, *loc. cit.*, nota 146, înclină a crede că ștampila de la Ionești Govorei (mai jos, nota 573) ar data din acest răstimp.

⁵⁷¹ CIL XVI, 75 (= IDR I, 10).

⁵⁷² IDR I, 13 (= RMD, 39).

⁵⁷³ IDR II, 555.

⁵⁷⁴ CIL II, 1180 (= ILS, 1403; AnnEp, 1965, 237; inscripția de la Sevilla; vezi și inscripția de la Mactaris (Africa Proconsularis); AnnEp, 1983, 976 Cf. C.C. Petoiescu, *Dacia*, N.S. 31, 1987, p. 164-171.

⁵⁷⁵ CIL III, 953 (= IDR, III/4, 230).

⁵⁷⁶ I.I. Russu, *AHA Cluj* 18, 1975, p. 50-54; v. și observațiile noastre din SCIVA 38, 1987, 2, p. 182.

⁵⁷⁷ Opinia lui C. Daicoviciu (*Dacia* 7-8, 1937-1940, p. 316), care citea în r. 3 [con.] *III G[allorum] sub Tib. Cl. [...]*; adevărat că la Hoghiz apare un Tib. Cl. Donatus] (fără altă indicație), care închină un altar lui Esculap și Hygiei (CIL III, 951 = 7720; IDR III/4, 233).

⁵⁷⁸ IDR III/4, 231 (= AnnEp, 1944, 42).

⁵⁷⁹ CIL III, 955 (= 7721; IDR III/4, 235); cf. H. Devijver, *PMF*, II 24.

Unitatea mai este atestată de o șampilă *COH III G* [], descoperită la Boroșneul Mare⁵⁸⁰.

40. Cohors V Gallorum⁵⁸¹

Unitatea se afla în Moesia pe timpul lui Vespasianus, cum rezultă din diploma de la Taliata din 28 aprilie 75⁵⁸². În anii 84 și 85, această unitate (sau alta cu nume identică?) este atestată în Pannonia⁵⁸³. Dar în diplomele din 93 și 100, *cohors V Gallorum* apare din nou în Moesia Superior⁵⁸⁴.

A luat parte la războiul cu dacii⁵⁸⁵, rămânând în armata de ocupație a noii provincii, conform diplomelor din 14 octombrie 109⁵⁸⁶ și 2 iulie 110 (Porolissum)⁵⁸⁷. Dar în diploma de la Tokod, tot din 2 iulie 110, această cohortă apare în Pannonia Inferior⁵⁸⁸; păreri se împart între prezența doar a unei părți a acestei cohorte în provincia panonică menționată⁵⁸⁹ și existența a două cohorte diferite⁵⁹⁰.

Unitatea re apare în diplomele militare ale Moesiei Superior din anii 160⁵⁹¹ și 161 (în aceasta din urmă cu numele *V GALLOR ET PANN*)⁵⁹². Dar în diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179, *cohors V Gallorum* apare în Dacia Superior⁵⁹³.

Din perioada staționării la sud de Dunăre datează ștampilele *COH(ors) V GALLO(rum)* de la Tekija-Transdierna⁵⁹⁴.

În Dacia, unitatea a staționat la Pojejena, pe Dunăre, unde lasă ștampile regulate: *COH(ors) V GALL(orum)*⁵⁹⁵. Aici, *Q. Vibius Donatus, praefectus*)

⁵⁸⁰ IDR III/4, 330

⁵⁸¹ C. Cichorius, RE IV, col. 291; W. Wagner, *Dislok.*, p. 140-141; J. Beneš, *Auxilia*, p. 34, nr. 89/52; I. Piso - D. Beneš, ZPE 56, 1984, p. 281-282.

⁵⁸² RMD, 2

⁵⁸³ CIL XVI, 30-31. Beneš (*Auxilia*, p. 35) înclină a crede că trupa din Pannonia era diferită de cea din Dacia.

⁵⁸⁴ CIL XVI, 39 și 46

⁵⁸⁵ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 131

⁵⁸⁶ AnnÉp, 1990, 860 (= SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523).

⁵⁸⁷ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁵⁸⁸ CIL XVI, 164. În această diplomă, apar alte trei unități (*ala I Flav. Aug. Britannica c.R.* și cohortele *I Thracum c.R.p.f.* și *I Montanorum*) cunoscute din diploma cu aceeași dată de la Porolissum (CIL XVI, 163 = IDR, I, 3).

⁵⁸⁹ A. Radnoti, L. Barkoczi, *Acta Antiqua*, 1951, 3-4, p. 201-202; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 131.

⁵⁹⁰ J. Beneš, *Auxilia*, p. 35.

⁵⁹¹ CIL XVI, 111.

⁵⁹² RMD, 55.

⁵⁹³ RMD, 123. Căutând o explicație a informațiilor transmise de diplomele militare, I. Piso și Doina Beneš ajung la concluzia că malul stâng al Dunării, cu castrele de la Pojejena și Drobeta, s-au aflat pe timpul lui Antoninus Pius sub controlul legatului Moesiei Superioare (ZPE 56, 1984, p. 284). După părerea noastră, *cohors V Gallorum* s-a stabilit la Pojejena abia pe timpul lui Marcus Aurelius; aceasta ar concorda și cu datarea (câte sfârșitul sec. III) carierei lui Q. Petronius Novatus (*infra*, notele 597-598; vezi H.-G. Pflaum, *Carrières. Suppl.*, p. 55-56, nr. 208 A).

⁵⁹⁴ A. Germanović-Kuzmanović, *Archlug* 14, 1973, p. 37-40 (= AnnÉp, 1977, 740).

⁵⁹⁵ CIL III, 12632 (= IDR III/1, 23).

coh(ortis), desigur al cohortei de galli, închină un altar Dianei Augusta⁵⁹⁶. De asemenea, Q. Petro[nius] Novatus, [*praef(ectus)*] *coh(ortis) V Gal[orum]*, închină un altar lui I.O.M. Dolichenus⁵⁹⁷; dedicantul a fost identificat cu Q. Petronius C. f(i)lius Cor(nelia tribu) Novatus, *praef(ectus) coh(ortis) [V] Gallor(um), trib(unus) leg(ionis) XIII Geminae, praef(ectus) eq(uitum) I Hisp(anorum), praef(ectus) eq(uitum) I Campagon(um)* dintr-o inscripție onorifică de la Tubusuctu (Algeria)⁵⁹⁸. Din Dacia se mai cunoaște piatra de mormânt a veteranului P Ael(ius) Diophantus, înmormântat la Drobeta⁵⁹⁹.

41. Cohors I Hispanorum veterana⁶⁰⁰

La 14 august 99, trupa este menționată (cu numele scris întreg) într-o diplomă cu trupele Moesiei Inferioare⁶⁰¹. Din papirul Hunt⁶⁰² aflăm că a participat la cel de-al doilea război dacic al împăratului Traian⁶⁰³; din col. II a acestui papirus aflăm că detașamente ale cohortei *I Hispanorum veterana D (quingenaria)* se aflau *Piroboridavae in praesidio* (r. 27; deci în garnizoană: probabil la Barboși, la gura Siretului)⁶⁰⁴, *Buridavae in vexillatione* (r. 28; la Stolniceni, lângă Râmnicu-Vâlcea)⁶⁰⁵, *trans*

⁵⁹⁶ IDR III/1, 10 (= AnnÉp, 1963, 165).

⁵⁹⁷ IDR III/1, 11 (= AnnÉp, 1931, 125; 1972, 490).

⁵⁹⁸ AnnÉp, 1967, 644. Vezi I.I. Russu, SCIV 21, 1970, 1, p. 155-163; H. Devijver, PME, P 26.

⁵⁹⁹ CIL III, 14216,4 (= IDR, II, 46).

⁶⁰⁰ C. Cichorius, RE IV, col. 298-299; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 188; W. Wagner, *Dislok.*, p. 148-150; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1 p. 72; M. Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 486-487, nr. 8; J. Beneš, *Auxilia*, p. 37-38, nr. 95/58; D. Tudor, OR⁴, p. 334-335; A. Aricescu, *Armata*, p. 49; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 35-36; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 132-134.

⁶⁰¹ CIL XVI, 44.

⁶⁰² Publicat inițial de A.S. Hunt, *Register of a Cohort in Moesia*, în *Raccolta di scritti in onore di G. Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265-272; reluat de G. Cantacuzino, *Un papyrus latin relatif à la défense du Bas-Danube*, Aegyptus 9, 1928, p. 63-96 (articol reproduș și în *Revue historique du sud-est de l'Europe* 5, 1928, p. 38-74); R. O. Fink, *Hunt's Pridianum: British Museum Papyrus 2851*, JRS, 48, 1958, p. 102-116; idem, *Roman Military Records on Papyrus*, The Amer. Phil. Assoc. Monograph 26, 1971, p. 217-227 (*non vidi*). Vezi încă: R. Syme, JRS 49, 1959, p. 26-33; J.F. Gilliam, în *Hommages à Albert Grenier* II, 1962, p. 747-756.

⁶⁰³ Această datare este asigurată de mențiunea în acest papir al lui Fabius Iustus (v. în această privință R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971, p. 122 urm.), pe care o descoperire epigrafică îl arată ca guvernator al Moesiei Inferioare în 105-106 (A. Rădulescu - M. Munteanu, Dacia, N.S. 25, 1981, p. 356-358; AnnÉp, 1981, 746).

⁶⁰⁴ *Piroboridava* este menționată de Ptolemeu, *Geogr.* III, 10,8; R. Vulpe o localizează la Poiana pe Siret (vezi TIR, L-35, p. 58; vezi și Al. Vulpe, *Dictionar de istoria veche a României*, București, 1976, p. 468). N. Gostar (Apulum, 5, 1964, p. 146), o localizează însă la Barboși (despre castrul și așezarea romană de aici vezi: TIR, L-35, p. 25; S. Sanie, în *Dicționar*, 1976, p. 79-82; idem, în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României* I, București, 1994, p. 157-158).

⁶⁰⁵ Despre Buridava romană: TIR, I-35, p. 68-69; D. Tudor, în *Dicționar*, p. 117-118; Gh. Bichir, în *Enciclopedia*, p. 229-230.

Danuvium in expeditionem (r. 29)⁶⁰⁶. Unitatea era *equitata*, cum rezultă din mențiunea în același papirus a unui *de[curio]* și a unor efective de călăreți (col. II, r. 10.23.29.30.32); în același sens se mai pot invoca o plăcuță de argint cu inscripția *Valerius Valerianus, eq(ues) libr(arius) c(o)hor(tis) I His(panorum) ex [v]oto pos(uit)*⁶⁰⁷, precum și o aplică, tot de argint, aparținând unui *Terent(ius) dec(urio)*⁶⁰⁸, ambele descoperite la Arutela (Cozia-Bivolari, pe Olt).

Cu același nume neschimbat, trupa este menționată apoi în diplomele Daciei Inferioare din anii 129 (*I HISP VETER*)⁶⁰⁹ și 140 (*I HISP VET*)⁶¹⁰.

Este posibil ca ștampila *C(ohors) HIS(panorum)*, descoperită în 1994 în cursul săpăturilor de la Sâmbotin (Castra Traiana), să dateze chiar din perioada războaielor dacice⁶¹¹; tot dintr-o perioadă timpurie par să dateze și cele două epigrafe de la Arutela (v. mai sus). Alte ștampile, probabil dintr-o epocă ulterioară, s-au descoperit la Brețcu: *COH HIS*⁶¹², precum și la Comolău: *COH H []*⁶¹³.

În afară de prefectul cu nume dificil de citit din papirusul Hunt⁶¹⁴, un comandant al acestei unități poate fi T. Flavius Mac[ri]nus, *praef(ectus) coh(ortis) I Hispan(orum) eqq(uitatae), trib(unus) coh(ortis) II Aug(ustae) Dac(orum) p(iae) f(idelis) (milliariae) eqq(uitatae)* dintr-o inscripție de la Vukovar (Pannonia Inferior)⁶¹⁵.

⁶⁰⁶ Datorită menționării în papirusul Hunt, această cohortă a fost identificată de o seamă de cercetători (J. Lesquier, A.S. Hunt, R.O. Fink, discuțiile rezumate de R. Cavenaile, ZPE 18, 1975, p. 180-182) cu o altă *cohors I Hispanorum* - atestată în Egipt prin mai multe documente epigrafice (J. Lesquier, *L'armée romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien*, Cairo, 1918, p. 88-89; R. Cavenaile, ZPE 18, 1975, p. 179-180); în diploma din 9 iunie 83 de la Coptos (CIL XVI, 29; vezi și inscripția din același an CIL III, 50 care menționează pe prefectul Sabinius Fuscus: H. Devijver, PME, S. 3), în trei inscripții grecești de la Talmis din a. 85 și 99 (R. Cagnat, IGRRP, 1345-1347, una din ele menționează un *decurio*), precum și într-o inscripție de la Syene din 98/99 (CIL III, 14147.2 = ILS, 8907: *I Hispanorum cui praest Ti. Claudius Africanus*, cf. H. Devijver, PME, C 114; tot aici unitatea este menționată ca fiind *eq(uitata)*). Câțiva ani mai târziu apare într-o diplomă militară din 24 septembrie 105, din care aflăm că împăratul Traian acordă *honesta missio* călăreților și pedestrașilor din trei ale și patru cohorte din Egipt, *item translatarum in Iudaeam I Hispanorum et I Thebaeorum* (AnnEp, 1968, 513 = RMD, 9). Având în vedere că trupa s-a aflat în Orient între 83 și 105, o serie de învățați exclud orice legătură între această cohortă de hispani și aproape omonima (totuși *veterana*) atestată în anii 99 și 105/106 în Moesia Inferior: vezi în acest sens: R. Cavenaile, ZPE 18, 1975, p. 179-191; S. Daris, ANRW II, 10/1, 1988, p. 758; M.P. Speidel, ANRW II, 10/1, 1988, p. 786.

⁶⁰⁷ CIL III, 12602 (= IDR II, 582). K. Kraft (*Rekrut.*, p. 177, nr. 1481) înclină s-o dateze către mijlocul sec. II e.n.

⁶⁰⁸ CIL III, 12603 (= IDR II, 581). Cf. Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 36.

⁶⁰⁹ CIL XVI, 75 (= IDR I, 10).

⁶¹⁰ IDR I, 13 (= RMD, 39).

⁶¹¹ R. Avram - D. Avasiloaie, SCIVA 46, 1995, 2, p. 193-195.

⁶¹² CIL III, 8074, 17; IDR III/4, 339.

⁶¹³ IDR III/4, 314.

⁶¹⁴ Numele prefectului din papirusul Hunt a fost citit de Fink *Africanus* și identificat cu Ti. Claudius Africanus din inscripția de la Syene din 98/99; identificarea a fost respinsă de R. Syne (loc. cit.).

⁶¹⁵ CIL III, 10255 (= 6450); cf. H. Devijver, PME, F 57 și Suppl. I, p. 1562.

42. Cohors I Hispanorum p.f.⁶¹⁶

În diploma militară cu trupele Moesiei Superioare din 103/107 apare o cohortă *I H[ispanorum]*⁶¹⁷, identificată cu *I Hispanorum p(ia) f(idelis)* din diplomele provinciei Dacia din 17 februarie și 2 iulie 110⁶¹⁸. I.I. Russu era de părere că veteranul menționat într-un fragment de diplomă de la Românași: *Ulpus Landion[]* făcea parte din aceeași unitate⁶¹⁹. Această cohortă se regăsește (dar fără epitetul *pia fidelis*) pe diplome ulterioare cu trupele Daciei Porolissensis: cea de la Gherla din 2 iulie 133⁶²⁰, cea de la Domașnea din 27 septembrie 154⁶²¹, precum și în cele de la Palatovo și Gilău din 21 iulie 164⁶²². Ștampilele tegulare ale acestei unități s-au descoperit la Românași⁶²³ și eventual la Porolissum⁶²⁴.

43. Cohors I Flavia Hispanorum milliaria⁶²⁵

Diplomele din anii 93 și 100 o menționează în Moesia Superior⁶²⁶. A participat desigur la cucerirea Daciei, rămânând în armata de ocupație a acesteia: în anul 108 este menționată pe *miliarium* de la Aiton sub numele de *coh(ors) I Fl(avia) Ulp(ia) Hisp(anorum) mil(liaria) c(ivium) R(omanorum) eq(uitata)*, când lucrează la construirea drumului de la Potaissa la Napoca⁶²⁷. Apare între

⁶¹⁶ C. Cichorius, RE IV, col. 296-297; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 187-188; W. Wagner, *Dislok.*, p. 146-147; C. Daicoviciu - D. Protase, ActaMN 1, 1964, p. 169, nr. 5; M. Macrea, Dacia, N.S. 8, 1964, p. 154; R. Cavenaile, ZPE 18, 1975, p. 185; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 72; M. Roxan, în Epigraphische Studien 9, 1972, p. 246-250; N. Gudea, SCIVA 26, 1975, 3, p. 383, nr. 3; M. Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 479-480, nr. 1; idem, SCIVA 28, 1977, 2, p. 261-262; J. Beneš, *Auxilia*, p. 36-37, nr. 94/57

⁶¹⁷ CIL XVI, 54. J. Beneš o identifică de asemenea cu trupa menționată în diploma din 2 iulie 60 cuprinzând trupele staționate in *Illyrico* (Pannonia).

⁶¹⁸ CIL XVI, 57 și 163.

⁶¹⁹ IDR I, 4 (= RMD, 20). vezi I.I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei din anul 123*, București, 1973, p. 83-90.

⁶²⁰ IDR I, 11 (= AnnÉp, 1962, 255; RMD, 35). După opinia lui N. Gudea, *loc. cit.*, „unitatea nu apare în diploma din anul 133”

⁶²¹ CIL XVI, 110 (= IDR I, 17; RMD, 47).

⁶²² IDR I, 18 (= AnnÉp, 1957, 199; RMD, 64)(Gilău), 19 (= CIL XVI, 185)(Palatovo). Pe aceste diplome, unitatea este arătată ca fiind *milliaria*, ceea ce se consideră a fi o eroare (CIL XVI, 185 nota 3).

⁶²³ CIL III, 6283 (= 8074,18); J. Szilágyi, *Ziegelstempel*, pl. XV/217 și XIX/291.

⁶²⁴ Ștampilele *CHSIJS* (Szilágyi, *Ziegelstempel*, pl. XV/224-231) se pot atribui și cohortei I *Ituraeorum sagittariorum* (M. Zahariade, SCIVA 28, 1977, 2, p. 262).

⁶²⁵ C. Cichorius, RE IV, col. 279; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 187; W. Wagner, *Dislok.*, p. 151-152; D. Protase, Dacia, N.S. 6, 1962, p. 505-506; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 72; N. Gudea, SCIVA 26, 1975, 3, p. 382-383, nr. 2; M. Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 480-481, nr. 2; Beneš, *Auxilia*, p. 38-39, nr. 96/59; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 134.

⁶²⁶ CIL XVI, 39 și 46. De asemenea, ștampilele tegulare o atestă la Viminacium (AnnÉp, 1910, 85; IMS II, p. 38) și Cuppae (Golubać)(TIR, L-34, p. 51): *COH I FL HIS* ∞.

⁶²⁷ CIL III, 1627.

trupele din Dacia în diplomele din 17 februarie 110⁶²⁸ (*I Flavia Ulpia Hispanorum* ∞ c.R.) și 2 iulie 110⁶²⁹ (*I Flavia Hispanor.* ∞). Cum se vede, militarii acestei trupe au primit pentru vitejie pe câmpul de luptă calitatea de *cives Romani*, unitatea fiind distinsă cu supranumele *Ulpia*⁶³⁰; acesta însoțește gentiliciul unității (*Flavia*) și pe diploma de la Domașnea din anul 154 (*I FL VLP HISP* ∞)⁶³¹. În diplomele din 164 de la Palatovo⁶³², Căței⁶³³ și Gilău⁶³⁴, apare doar ca *I Hisp(anorum)* (*milliaria*).

Câteva tăblițe de bronz în formă de *tabula ansata* descoperite în castrul de la Buciumi redau numele unor militari cu indicarea centuriei⁶³⁵. Cărămizile ștampilate o atestă în castrul de la Orheiul Bistriței: *C I H* ∞⁶³⁶.

Dintre comandanții unității, o inscripție de la Circeii (Italia, regio I) menționează pe C. Vibius Papirius Rufus, probabil pe timpul lui Antoninus Pius⁶³⁷. De asemenea, o mână votivă de bronz, descoperită tocmai la Myszkow pe Siret (în Galiția), dedicată lui I.O.M. Dolichenus, menționează pe un anume Gaius, *optio c(o)h(ortis) I Hisp(anorum) (milliariae)*⁶³⁸; piesa a ajuns în țara costobocilor probabil ca pradă de război, în cursul unei invazii care se vede că a afectat și Dacia⁶³⁹.

44 Cohors II Hispanorum⁶⁴⁰

Este atestată încă din anii 54 și 60 *in Illyrico*⁶⁴¹, apoi *in Pannonia*⁶⁴². La Apulum s-a descoperit *tabella II* a unei diplome din anul 99 având ca titular pe Bonio Verani f. (nume celtic), pedestraș din această cohortă [*cui praeest*] *M. Statius Quinti filius* [...] ⁶⁴³; ea făcea parte desigur din armata Moesiei Superioare, în care este menționată în diploma din anul 100⁶⁴⁴. A participat la

⁶²⁸ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

⁶²⁹ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁶³⁰ Situație similară. *cohors I Brittonum milliaria Ulpia torquata p(ia) f(idelis) civium Romanorum*, v. nota 341

⁶³¹ CIL XVI, 110 (= IDR I, 17; vezi RMD, 47).

⁶³² CIL XVI, 185 (= IDR I, 19).

⁶³³ IDR I, 20 (= RMD, 63).

⁶³⁴ IDR I, 18 (= RMD, 64).

⁶³⁵ N. Gudea, ActaMP 6, 1982, p. 54-55, nr. 1-2, 5-7.

⁶³⁶ M. Macrea - D. Protase - Șt. Dănilă, SCIV 18, 1967, 1, p. 119; N. Gudea, SCIV 26, 1975, 3, p. 382-383, fig. 1/3, 2/1-3.

⁶³⁷ CIL X, 6426; cf. H. Devijver, PME, V 92.

⁶³⁸ ILS, 9171 (= AnnÉp, 1905, 16).

⁶³⁹ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 73.

⁶⁴⁰ C. Cichorius, RE IV, col. 299-300; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 188; W. Wagner, *Dislok.*, p. 152-154; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 72; idem, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 106; M. Zahariade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 481-483, nr. 3; D. Tudor, OR⁴, p. 336; J. Beneš, *Auxilia*, p. 39-40, nr. 97/60.

⁶⁴¹ CIL XVI, 2 (numele provinciei în lacună), 4.

⁶⁴² CIL XVI, 26 (a. 80), 30 (a. 84), 31 (a. 85).

⁶⁴³ I.I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 102-109 (= IDR I, 26; RMD, 7); pentru prefect: H. Devijver, PME, S 72.

⁶⁴⁴ CIL XVI, 46.

războiul pentru cucerirea Daciei⁶⁴⁵; cărămizi șampilate s-au descoperit la Drobeta (a lucrat la construcția podului)⁶⁴⁶, precum și la Banatska Palanka pe Dunăre⁶⁴⁷. Tot din Banat, de la Vârșeț, provine o inscripție dedicată lui Mars V[ictor?], în anul 108, probabil cu ocazia unor lupte purtate cu iazigii⁶⁴⁸. Apoi apare în diplomele provinciei Dacia din 14 octombrie 109⁶⁴⁹ și 2 iulie 110⁶⁵⁰. A participat probabil la campania orientală a împăratului Traian, iar ulterior la reprimarea revoltei din Cyrenaica⁶⁵¹; a fost distinsă cu epitele *scutata Cyrenaica*, așa cum apare mai târziu în diploma de la Domașnea din anul 154⁶⁵². După revenirea în Dacia, trupa este atestată prin diploma din 154 (citată mai sus) și prin cele trei diplome din 164 în Dacia Porolissensis⁶⁵³. A fost stabilită în castrul de la Bologa, unde s-au descoperit numeroase cărămizi șampilate⁶⁵⁴.

O inscripție funerară menționând pe Aelius Tatonius (nume illiric), *dec(urio)* al acestei cohorte, arată că unitatea era *equitata*⁶⁵⁵. În inscripții mai apare purtând supranumele imperiale [*Anto*]n[*i*]n[*i*]a[*na*]⁶⁵⁶ și [*G*]ordiana⁶⁵⁷.

⁶⁴⁵ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 135

⁶⁴⁶ CIL III, 17031; IDR II, 104

⁶⁴⁷ CIL III, 8074, 20; IDR III/1, 7.

⁶⁴⁸ CIL III, 6273 (= IDR III/1, 106). Vezi L. Balla, *Guerre Iazyge aux frontières de la Dacie en 107/108*. Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis 5, 1969, p. 111-113; cf. I.I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*, p. 48-49; idem, IDR III/1, 106 (comentariul)

⁶⁴⁹ AnnEp, 1990, 860 (reprodusă în SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 553).

⁶⁵⁰ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁶⁵¹ W. Wagner, *Dislok.*, p. 154, nota 539. Wagner citează în acest sens o inscripție funerară din Cyrenae menționând pe un T. Pompeius Licurgus Autrico, *ann(orum) XL, eques [ex] cohorte Hispanorum) aerum XX*: autorul citat arată că *Autricones* (*Autrigones*) erau o populație din Hispania Tarraconensis. iar *aera XX* echivalentul termenului *stipendia* (anii de serviciu).

⁶⁵² IDR I, 17 (= CIL XVI, 110, RMD, 47).

⁶⁵³ IDR I, 18-20

⁶⁵⁴ CIL III, 8074, 19; N. Gudea, ActaMN 9, 1972, p. 419-420, fig. 7-11. În cursul săpăturilor din termele de la Micia, au fost descoperite un număr de cărămizi șampilate atribuite la început cohortei II Hispanorum (Oct. Floca, ActaMN, 5, 1968, p. 113, nota 10; vezi încă Oct. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghit, *Micia. Grupul de cuptoare pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 9-10; C.C. Petolescu, Sargetia 9, 1972, p. 43-46; C.C. Petolescu - L. Mărghit, în Muzeul Național I, 1974, p. 254-255). Despre existența unor șampilate ale acestei unități la Micia nota și Mommsen, CIL III, p. 220: „Lateres alii ibidem reperti esse dicuntur cohortis II Hispanorum”. Dar descoperirea unor exemplare cu șampilă bine conservată a arătat că este vorba de cohors II Flavia Commagenorum, care staționa la Micia (C.C. Petolescu, SCIVA 27, 1976, 3, p. 395-397, nr. 3; v. și N. Gudea, SCIVA 27, 1976, 4, p. 517-518, nr. 1).

⁶⁵⁵ CIL III, 843 (cf. I.I. Russu, ActaMN 5, 1968, p. 462-463, nr. 8); vezi și inscripția următoare.

⁶⁵⁶ N. Gudea, ActaMN 9, 1972, p. 414, nr. 2; v. și p. 417, nr. 15: mic fragment întregit [*Antoniana*]nae[*e*]qui[tatae...].

⁶⁵⁷ N. Gudea, *loc. cit.*, p. 414-415, nr. 5.

45. Cohors IIII Hispanorum equitata⁶⁵⁸

Această trupă își face apariția abia în diplomele Daciei Superioare din anii 144⁶⁵⁹, 157 (?)⁶⁶⁰, 158⁶⁶¹ și 179⁶⁶². A staționat în castrul de la Inlăceni⁶⁶³, unde este menționată prin mai multe epigrafe⁶⁶⁴; câteva o arată ca fiind *equitata*⁶⁶⁵, iar o dedicație către Liber Pater are ca autor pe un anume [P.] Ael. Fuscus, *dec(urio) coh(ortis) IIII Hispan(orum)*⁶⁶⁶. Poartă în inscripții supranumele imperiale *Severiana Alexandriana* (martelat)⁶⁶⁷, *Gordiana*⁶⁶⁸ și *Philippiana* (martelat)⁶⁶⁹.

De reținut că inscripțiile ne transmit numele a nu mai puțin de zece prefecți ai acestei unități: P. Ael(ius) Aelianus⁶⁷⁰, T. Ael. Crescentianus⁶⁷¹, [T. An]nius Annia[n]us, *domo Tipasa* (Numidia)⁶⁷² - care dedică altare Dianei Augusta; P. D(idius) Nepos, *d(omo) R(oma)* (?), cu soția sa Cest(ia) (?) Valent(ina), care dedică un altar Dianei Regina⁶⁷³; P. Ael. Honoratus, *dom[o] Rom(a)*⁶⁷⁴, [A]ur.

⁶⁵⁸ C. Cichorius, RE IV, col. 302; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 188-189; W. Wagner, *Dislok.*, p. 155; I. I. Russu, SCIV 23, 1972, I, p. 72; J. Beneš, *Auxilia*, p. 40-41, nr. 98/61; M. Zaharade, SCIVA 27, 1976, 4, p. 484-485, nr. 5; I. Piso - D. Benea, ZPE 56, 1984, p. 291-292.

⁶⁵⁹ CIL XVI, 90 (= IDR I, 14).

⁶⁶⁰ CIL XVI, 107 (= IDR I, 15).

⁶⁶¹ CIL XVI, 108 (= IDR I, 16).

⁶⁶² RMD, 123 (= AnnEp, 1987, 843).

⁶⁶³ Despre acest castru: N. Gudea, ActaMP 3, 1979, p. 149-273 (încercare de monografie). TIR, L 35, p. 47.

⁶⁶⁴ Inscripțiile de la Inlăceni: IDR III/4, 263-303 (doar o parte aparțin cohortei IIII Hispanorum). Cele mai vechi epigrafe databile sunt din epoca lui Septimiu Sever și a familiei sale: IDR III/4, 264, 266-269, 270.

⁶⁶⁵ IDR III/4, 277 (= AnnEp, 1978, 698), 278 (= CIL III, 6257), 280 (= CIL III, 946), 281 (= AnnEp, 1958, 310).

⁶⁶⁶ IDR III/4, 283 (= AnnEp, 1988, 974).

⁶⁶⁷ IDR III/4, 265 (unde supranumele imperial se consideră a fi *Antoniniana*); cf. C.C. Petolescu, SCIVA 41, 1990, I, p. 118 (Caracalla nu a suferit *damnatio memoriae*; prin urmare titlurile triumfale sunt ale lui Severus Alexander, *Parthicus Maximus* și *Persicus Maximus*; İda Calabı Limentani, *Epigrafia Latina*, Milano, 1968, p. 472).

⁶⁶⁸ IDR III/4, 277 (= AnnEp, 1978, 698).

⁶⁶⁹ IDR III/4, 269 (= AnnEp, 1988, 973).

⁶⁷⁰ IDR III/4, 271 (= AnnEp, 1975, 721); cf. PME, A 19 (v. încă Suppl. I, p. 1412 și II, p. 1982).

⁶⁷¹ IDR III/4, 272. Cf. H. Devijver, PME, A 29 (Suppl. II, p. 1984). Același prefect dedică o inscripție zeului Marte (IDR III/4, 285 = CIL III, 948 = 7718). J. Fitz, *Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century*, Budapesta - Bonn, 1983, p. 65, nr. 239 b, întregeste supranumele *Antoniniana*.

⁶⁷² IDR III/4, 273 (= CIL III, 945). Cf. H. Devijver, PME, A 274 (Suppl. II, p. 1998, nr. 117 bis).

⁶⁷³ IDR III/4, 274 (= CIL III, 7655; AnnEp, 1967, 416). Cf. H. Devijver, PME, Suppl. II, p. 2088, D 9.

⁶⁷⁴ IDR III/4, 275 (= AnnEp, 1958, 309). Cf. PME, A 38 (Suppl. II, p. 1985). Diferit desigur de *Honoratus*, prefect al cohortei III Gallorum, care apare într-o inscripție (funerară ?) de la Hoghiz (CIL III, 955 = 7721 = IDR III/4, 235).

Sere[nus] (sub Gordian III)⁶⁷⁵, P. Didius Italicus, *domi Mauretania Caesarensi*⁶⁷⁶ (sic), C. Iul. Iulianus, *dom(o) Roma*⁶⁷⁷, L.(?) Iulius Iucundus⁶⁷⁸, T. Vettius Severus, *d[o]mo Mutinae* (?)⁶⁷⁹ – care pun dedicații *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*. Se consideră că dedicanții altui altar: *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)*, *[Au]r(elius) Firminus [et Au]r(elius) Firmanus*⁶⁸⁰, erau militari ai aceleiași cohorte.

Cercetările de la Inlăceni au dus la descoperirea a numeroase ștampile tegulare: *C(ohors) IIII HISP(anorum)*⁶⁸¹.

46. Cohors I Ituraeorum⁶⁸²

În anul 88, se afla în Syria⁶⁸³. A participat probabil la războiul de cucerire a Daciei, fiind menționată în armata de ocupație a noii provincii în diplomele din 14 octombrie 109⁶⁸⁴ și 17 februarie 110⁶⁸⁵. De aici a fost mutată în Thracia⁶⁸⁶.

47. Cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum⁶⁸⁷

Atestată în Pannonia⁶⁸⁸, a luat parte la războaiele lui Traian pentru cucerirea Daciei⁶⁸⁹, fiind amintită în diplomele din 14 octombrie 109⁶⁹⁰ și 17 februarie 110⁶⁹¹. Pe timpul domniei lui Traian este se pare atestată la Buciumi⁶⁹² și Porolissum⁶⁹³, unde va fi înlocuită de *cohors II Nervia Pacensis Brittonum milliaria* [nr. 25]. Apoi este atestată în Dacia Superior prin diplomele din anii

⁶⁷⁵ IDR III/4, 277 (= AnnEp, 1978, 698). Cf. H. Devijver, PME, Suppl. II, p. 2023, 2246 (S 97 bis).

⁶⁷⁶ IDR III/4, 278 (= CIL III, 6257). Același prefect mai dedică un altar lui Liber Pater (IDR III/4, 284 = AnnEp, 1975, 722). Cf. H. Devijver, PME, Suppl. I, D 13: *P. Divius Italicus*, Suppl. II, p. 2087-2088, D 7 bis.

⁶⁷⁷ IDR III/4, 280 (= CIL III, 946). Cf. H. Devijver, PME, Suppl. I, p. 1605, Suppl. II, p. 2140 (I 71).

⁶⁷⁸ IDR III/4, 281. Cf. H. Devijver, PME, I 70.

⁶⁷⁹ IDR III/4, 282 (= CIL III, 947). Cf. H. Devijver, PME, Suppl. II, p. 2279.

⁶⁸⁰ IDR III/4, 276 (= AnnEp, 1978, 699).

⁶⁸¹ IDR III/4, 301 (v. și 302).

⁶⁸² W. Wagner, *Dislok.*, p. 157-158; I.I. Russu, *ActaMN* 6, 1969, p. 171; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 136.

⁶⁸³ CIL XVI, 35.

⁶⁸⁴ AnnEp, 1990, 860.

⁶⁸⁵ CIL XVI, 57 = IDR I, 2.

⁶⁸⁶ IGRRP I, 1462 (= E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1906, nr. 162).

⁶⁸⁷ C. Cichorius, *RE* IV, col. 305; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 189; W. Wagner, *Dislok.*, p. 158-159; I.I. Russu, *ActaMN* 6, 1969, p. 171; idem, *SCIV* 23, 1972, 1, p. 73; N. Gudea, *ActaMP* 2, 1978, p. 67; J. Beneš, *Auxilia*, p. 41-42, nr. 100/63; I. Piso - D. Benea, *ZPE* 56, 1994, p. 280.

⁶⁸⁸ CIL XVI, 26 (a. 80), 42 (a. 98), 47 (a. 102).

⁶⁸⁹ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 136.

⁶⁹⁰ AnnEp, 1990, 860: *IAVG ITVRAEOR*.

⁶⁹¹ CIL XVI, 57 (= IDR, I. 2): *IAVG ITVRAEORVM SAGITAR*.

⁶⁹² Ștampila COH I AVG și fragment de inscripție: E. Chirilă - N. Gudea - V. Lucăcel - C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 117 și pl. 139. Cf. C.C. Petolescu, *SCIVA* 25, 1974, 4, p. 599-601, nr. 8.

⁶⁹³ J. Szilágyi, *Ziegelstempel*, pl. XV/2; I.I. Russu, *SCIV* 10, 1959, 2, p. 316; N. Gudea, *Porolissum*, București, 1986, p. 56.

144⁶⁹⁴, 157⁶⁹⁵, 158⁶⁹⁶ și 179⁶⁹⁷. Un prefect al ei cu numele mutilat, [...*Ge*]mellus, pare a fi menționat într-o inscripție de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁶⁹⁸.

48. Cohors V Lingonum⁶⁹⁹

A luat parte la războiul cu dacii, rămânând în armata de ocupație a noii provincii - unde o atestă diploma de la Porolissum din 2 iulie 110⁷⁰⁰. Ulterior apare în diplomele Daciei Porolissensis din 27 septembrie 154⁷⁰¹ și 21 iulie 164⁷⁰². Este atestată la Porolissum prin ștampile tegulare⁷⁰³ și inscripții în care poartă epitetul *Antoniniana*⁷⁰⁴ și *Philippiana*⁷⁰⁵. De asemenea, cunoaștem numele a doi prefecti ai cohortei V Lingonum: P. Cominius Clemens⁷⁰⁶, pe timpul lui Antoninus Pius; L. Ant(oni)us [Ma]nnianus, prefect al cohortei V Lingonum *Antoniniana*⁷⁰⁷, care dedică la Porolissum o inscripție lui C. Iulius Castinus, legatul celor trei Dacii (a. 217-218)⁷⁰⁸.

49. Cohors I Montanorum⁷⁰⁹

Câteva diplome militare o atestă între anii 80-102 în Pannonia⁷¹⁰. A luat parte la al doilea război pentru cucerirea Daciei, căci în diplomele din 14 octombrie 109 (Ranovač)⁷¹¹ și 2 iulie 110 (Porolissum)⁷¹², apare între trupele *care serviseră în Dacia (equitibus et peditibus qui militaverunt in alis tribus et cohortibus decem et sex*, diploma de la Ranovač; *is, qui militaverunt equites*

⁶⁹⁴ CIL XVI, 90 (= IDR I, 14): [*IAVG*] *ITVR*.

⁶⁹⁵ CIL XVI, 107 (= IDR I, 15): *IAVG* [*ITVR*].

⁶⁹⁶ CIL XVI, 108 (= IDR I, 16): *IAVG* *ITVR*.

⁶⁹⁷ AnnÉp, 1987, 843: *IAVG* *ITVRAEORVM*.

⁶⁹⁸ IDR III/2, 348. Cf. H. Devijver, PME, Suppl. I, G 29 bis.

⁶⁹⁹ C. Cichorius, RE IV, col. 310; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 189; W. Wagner, *Dislok.*, p. 160; I.I. Russu, SCIV 10, 1972, 1, p. 73; J. Beneš, *Auxilia*, p. 42-43, nr. 104/67; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 137.

⁷⁰⁰ CIL XVI, 163 (= IDR, I, 3).

⁷⁰¹ CIL XVI, 110 (*tabella I*) (= IDR I, 17; RMD, 47).

⁷⁰² IDR I, 18 (= RMD, 64; Gilău), 19 (= CIL XVI, 185; Palatovo).

⁷⁰³ N. Gudea, *Porolissum*. București, 1986, p. 55-56.

⁷⁰⁴ M. Macrea, SCIV 8, 1957, 1-4, p. 227-231, nr. 3-4; AnnÉp, 1958, 231-232.

⁷⁰⁵ C. Daicoviciu, *Dacia* 7-8, 1937-1940, nr. 328 e (= AnnÉp, 1944, 55) (supranumele imperial este martelat).

⁷⁰⁶ AnnÉp, 1890, 151 (Concordia, Italia, *regio X*). Cf. H. Devijver, PME, C 222.

⁷⁰⁷ CIL III, 7638; cf. H. Devijver, PME, A 137.

⁷⁰⁸ Despre acest guvernator: I. Piso, *Fasti Daciae*, p. 178-182, nr. 39.

⁷⁰⁹ C. Cichorius, RE IV, col. 317; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 189; W. Wagner, *Dislok.*, p. 170-171; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 73; J. Beneš, *Auxilia*, p. 46-47, nr. 111/74; J. Šašel, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 782-786.

⁷¹⁰ CIL XVI, 26 (a. 80), 30 (a. 84), 31 (a. 85), 47 (a. 102). A nu se confunda cu *cohors I Montanorum c.R.*, care apare în Pannonia în a. 98 (CIL XVI, 42), iar apoi în Moesia Superior: în diplomele din a. 100 (CIL XVI, 46; tot *c.R.*), 159/160 (CIL XVI, 111) și 161 (RMD, 55); despre această trupă: J. Beneš, *Auxilia*, p. 46, nr. 110/73.

⁷¹¹ AnnÉp, 1990, 860 (= SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91).

⁷¹² CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

et pedites in alis quattuor et cohortibus decem et octo, diploma de la Porolissum); dar în diploma de la Tokod din 2 iulie 110⁷¹³ apare printre trupele care se aflau la acea dată în Pannonia Inferior (*equitibus et peditibus qui militant in alis quattuor et cohortibus decem - et sunt in Pannonia Inferiore*). Această trupă, împreună cu altele (*ala I Flavia Augusta Britannica milliaria c.R.* și cohortele *I Thracum c.R.* și *V Gallorum*) au plecat după scurt timp în Pannonia Inferioară, pentru a lua parte la războiul purtat de P. Aelius Hadrianus, legatul acestei provincii, cu iazigii ⁷¹⁴. Nu este atestată prin ștampile la Sebeș, cum s-a crezut ⁷¹⁵.

50. Cohors II Flavia Numidarum ⁷¹⁶

Această unitate a fost organizată sub Flavii și a staționat la început probabil în Moesia sau Thracia: așa s-ar deduce din prezența unei inscripții bilingve (greco-latină) funerare descoperită la Șipka (lângă Kazanlâk, la NV de Stara Zagora), pusă de Marcus Traidaci, călăreț din *cohors II Numidarum*, unui fost călăreț din *cohors II Bracaraugustanorum* ⁷¹⁷.

Este posibil să fi luat parte la războaiele dacice ⁷¹⁸. Diplomele din 22 martie 129⁷¹⁹ și 13 decembrie 140⁷²⁰ o menționează între trupele provinciei Dacia Inferior. Lagărul ei a fost la Feldioara, pe Olt (com. Ucea, jud. Brașov), unde lasă ștampile în mai multe variante: *CN*, *COH NVMID* și *COH NVM ANT* ⁷²¹. Unitatea era *equitata*, cum rezultă din inscripția de la Șipka. Dintre comandanții ei, cunoaștem numele lui T. Ant(onius) Cl. Alfenus Arignotus, pe timpul lui Marcus Aurelius, care cumulează temporar și comanda cohortei II Flavia Bessorum ⁷²².

51 Cohors I Pannoniorum veterana ⁷²³

Este menționată în Moesia Superior în diploma dintre 103/107 ⁷²⁴. După cucerirea Daciei, apare în diplomele cu trupele acestei provincii din 14

⁷¹³ CIL XVI, 164. Tot în Pannonia Inferior este atestată în două diplome din a. 157 (RMD, 102-103).

⁷¹⁴ Vezi în această privință *supra*, nota 648.

⁷¹⁵ CIL III, 8074, 21; cf. I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 73.

⁷¹⁶ C. Cichorius, RE IV, col. 320; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 190; W. Wagner, *Dislok.*, p. 173; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 73; J. Beneš, *Auxilia*, p. 47, nr. 113/76; D. Tudor, OR⁴, p. 336; Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 37, nr. 13.

⁷¹⁷ IGB III/2, 1714 bis (= AnnEp, 1965, 347). *Cohors II Bracaraugustanorum* se afla în anul 114 în Thracia (RMD, 14), dar pe la anul 157 se afla în Moesia Inferior (RMD, 50).

⁷¹⁸ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 141.

⁷¹⁹ IDR I, 10 (= CIL XVI, 75).

⁷²⁰ IDR I, 13 (= AnnEp, 1962, 264; RMD, 39).

⁷²¹ IDR III/4, 175-177.

⁷²² CIG III, 3497 (= IGR IV, 1213; ILS, 8853). Cf. H. Devijver, PME, A 132; C.C. Petolescu, Dacia, N.S. 31, 1987, p. 157-172.

⁷²³ C. Cichorius, RE IV, col. 321-322; W. Wagner, *Dislok.*, p. 176; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 73; J. Beneš, *Auxilia*, p. 48, nr. 116/79; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 141.

⁷²⁴ CIL XVI, 54.

octombrie 109⁷²⁵ și 2 iulie 110⁷²⁶. Mai târziu apare din nou în Moesia Superior: diplomele din 159/160⁷²⁷, 161⁷²⁸ și 165⁷²⁹. O inscripție onorifică de la Termessus (Pisidia; epoca Hadrian/Antoninus Pius) prezintă cariera militară ecvestră a lui Tib. Claudius Agrippa, care a fost mai întâi [ἐπ]αρχος σπειρης α' Πανωνίων ἰππικῆς παλαιᾶς⁷³⁰; rezultă că unitatea era *equitata*.

52. Cohors VIII Raetorum equitata⁷³¹

Diplomele militare o menționează în Pannonia între 80-102⁷³², apoi în Moesia Superior în diploma din 103/107⁷³³. A participat la cucerirea Daciei⁷³⁴, în armata căreia este apoi menționată de diploma din 14 octombrie 109⁷³⁵, apoi de cele două diplome din 17 februarie și 2 iulie 110 (în acestea poartă calificativul *c(ivium) R(omanorum)*⁷³⁶). În anul 129, *coh(ors) VIII Raetorum c(ivium) R(omanorum) eq(uitata) tor(quata)* dedică, în castrul de la Înălăceni, o inscripție împăratului Hadrian⁷³⁷. Se presupune că M(arcus) Fabius [...], *vet(eranus) coh(ortis) VI*[...] dintr-o inscripție funerară de la Cristești, servise în aceeași cohortă⁷³⁸. După un timp, locul i-a fost luat în castrul de la Înălăceni de *cohors III Hispanorum* [nr. 45].

Este menționată în Dacia Superior de diploma de la Drobeta din 1 aprilie 179⁷³⁹. Două ștampile tegulare o atestă acum în Banat, la Mehadia și Teregova⁷⁴⁰.

53. Cohors I sagittariorum milliaria

La Tibiscum, în anul 165, apare o *coh(ors) I sag(ittariorum)*, într-o dedicație către împăratul Marcus Aurelius⁷⁴¹. Această trupă mai apare

⁷²⁵ AnnEp, 1990, 860 (= SCIV 42, 1991, 1-2, p. 85-91).

⁷²⁶ CIL XVI, 163 (v. nota 7: „Cognomine *piae fidelis* bello Dacico secundo eam ornatum esse *versimile est*”).

⁷²⁷ CIL XVI, 111: *I Pann(oniorum)*.

⁷²⁸ RMD, 55: *I Pann(oniorum) vet(erana)*.

⁷²⁹ CIL XVI, 120.

⁷³⁰ SEG VI, 628 (= AnnEp, 1929, 125); cf. H. Devijver, PME, C 115.

⁷³¹ C. Cichorius, RE IV, col. 328; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 190; W. Wagner, *Dislok.*, p. 181-182; I. I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 73-74; J. Beneš, *Auxilia*, p. 49-50, nr. 121/84.

⁷³² CIL XVI, 26, 30, 31, 47.

⁷³³ CIL XVI, 54.

⁷³⁴ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 141-142.

⁷³⁵ AnnEp, 1990, 860 (SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91).

⁷³⁶ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2), 163 (= IDR I, 3).

⁷³⁷ IDR III/4, 263 (= AnnEp, 1960, 375).

⁷³⁸ IDR III/4, 138.

⁷³⁹ RMD, 123 (= AnnEp, 1987, 843). În diplomele Daciei Superioare din a. 144 (CIL XVI, 90 cu nota 4) și 157 (CIL XVI, 107 = IDR I, 15), numele trupei cade probabil în lacună.

⁷⁴⁰ IDR III/1, 102 și 114.

⁷⁴¹ IDR III/1, 130.

menționată de ștampile tegulare descoperite în același castru: *COH I S* și *C I S*⁷⁴² și nu departe, la Zăvoi⁷⁴³.

Nu știm dacă această trupă are vreo legătură cu *cohors I sagittariorum milliaria*, atestată în sec. III în castrul de la Drobeta⁷⁴⁴. Aici este prezentă prin ștampile tegulare: *C(ohors) I S(agittariorum)* (retrogradă), *C(ohors) I SAG(ittariorum)* și *COH(ors) SAG(ittariorum) ANT(oniniana)*⁷⁴⁵; aceasta din urmă este cea mai veche atestare cronologică sigură a cohorței la Drobeta. De la începutul sec. III par să dateze alte două epigrafe: o cărămidă pătrată, descoperită *in situ* în *frigidarium* termelor: *Aurelius Mercurius, milis c(ohor)tis I sagitt(ariorum) in figlinis magister super milites LX; scripsit Aurelius Iulianus, milis co(ho)rtis prima(e)*⁷⁴⁶; cealaltă este o piatră de mormânt descoperită la Schitul Topolniței (dar provenind tot de la Drobeta), menționând alt *mil(es) c(o)hor(tis) I sag(ittariorum)*⁷⁴⁷. Din alte inscripții mai târzii aflăm că unitatea era formată din o mie de arcași: una este o închinare pentru Mars Gradivus, ridicată de *cohors I sagitt(ariorum) (milliaria) Gordiana*⁷⁴⁸, cealaltă un altar dedicat împăratului M. Iulius Philippus Augustus (Filip Arabul) de către *coh(ors) I sag(ittariorum) [Philippiana] (muliaria) equitata, devota numini maiestatu[e] eius*⁷⁴⁹ (numele împăratului și supranumele imperial al cohorței au fost martelate); din ultima inscripție citată rezultă că unitatea avea și efective de călăreți.

Singurul nume de comandant al acestei cohorțe, menționat de o inscripție, pare a fi [I]ul(ius) Val(erius) Emerit(us), [*prae*]fectus *co[h(ortis)]...*, într-o dedicație pentru I.O.M. și Iuno Regina⁷⁵⁰.

Un fragment de ștampilă tegulară de la Romula: [...] *I SAG* era atribuită de editor (D. Tudor) tot cohorței *I sagittariorum*⁷⁵¹.

54 Cohors I Thracum

De la Acidava (Enoșești) se cunosc trei fragmente tegulare, conținând două tipuri de ștampile: *COH I [...]* (litera *O* înscrisă în interiorul lui *C*); *COH THRA* (un exemplar întreg, altul fragmentar)⁷⁵².

Unitatea se identifică destul de probabil cu *cohors I Thracum Syriaca equitata*: în anul 78 apare în armata Moesiei⁷⁵³, în 100 în Moesia Superior⁷⁵⁴

⁷⁴² IDR III/1, 251-252.

⁷⁴³ IDR III/1, p. 234.

⁷⁴⁴ W. Wagner, *Distok.*, p. 182-183. V. Christescu, *Ist. militară*, p. 190; D. Tudor, *OR*⁴, p. 335; Cr. M. Vlădescu, *Armata*, p. 36, nr. 8.

⁷⁴⁵ IDR II, 106.

⁷⁴⁶ IDR II, 107.

⁷⁴⁷ CIL III, 8018 (= ILS, 7247; IDR II, 135).

⁷⁴⁸ CIL III, 6279 (= ILS, 3154; IDR II, 23).

⁷⁴⁹ IDR II, 10.

⁷⁵⁰ CIL III, 14216,2 (= IDR II, 18); cf. H. Devijver, *PME*, I 135.

⁷⁵¹ D. Tudor, *SCIVA* 30, 1979, 2, p. 303-304, nr. 1. Cr.M. Vlădescu, *loc.cit.* era de părere că această trupă a venit la Romula în timpul războiului lui Filip Arabul cu carpii.

⁷⁵² Al. Barnea - I. Ciucă, *SCIVA* 40, 1989, 2, p. 147-155. Finalul ștampilei este înghesuit: din acest motiv, litera *R* a fost redată ca *P*: *A* fără hasta din dreapta, înghesuită în *P*; o mică bară orizontală leagă literele *T* și *P*, pentru a sugera ligatura *T+H+R*.

⁷⁵³ CIL XVI, 22.

⁷⁵⁴ CIL XVI, 46.

(în acest răstimp, garnizoana ei era la Timacum Minus⁷⁵⁵); prin 157 apare în Moesia Inferior⁷⁵⁶. Probabil că unitatea fusese transferată curând după anul 100 în Moesia Inferior, participând la războiul cu dacii⁷⁵⁷; cu acest prilej pare a fi lăsat ștampilele descoperite la Acidava.

Unitatea a rămas pe Olt probabil numai pe timpul lui Traian, după care a revenit în Moesia Inferioară⁷⁵⁸.

55. Cohors I Thracum c.R.⁷⁵⁹

O *cohors I Thracum* este atestată în Germania în epoca Flaviilor⁷⁶⁰. Apare apoi în Moesia Superior, în diploma din 8 mai 100, cu atributul *civium Romanorum*⁷⁶¹. A luat parte la războiul cu dacii⁷⁶², fiind menționată (cu același atribut) în diplomele din 14 octombrie 109⁷⁶³, 17 februarie 110⁷⁶⁴ și 2 iulie 110 (diploma de la Porolissum)⁷⁶⁵. Dar în diploma de la Tokod, tot din 2 iulie 110, tupa apare în Pannonia Inferior, purtând în plus epitetul *p(ia) fidelis*⁷⁶⁶. În 116 se afla iarăși în Germania Superior (*I Thracum c. R.*)⁷⁶⁷, apoi din nou în Pannonia Inferior (*I Thracum Germanica*)⁷⁶⁸.

56. Cohors I Thracum sagittariorum⁷⁶⁹

Apare numai în diplomele Daciei Superioare din 23 februarie 144 (Nova Zagora)⁷⁷⁰, 13 decembrie 157 (Tibiscum)⁷⁷¹, 8 iulie 158 (Cristești)⁷⁷² și 1 aprilie 179 (Drobeta)⁷⁷³.

⁷⁵⁵ S. Dușanic, Limes XI, Budapesta, 1977, p. 238; J. Beneš, *Auxilia*, p. 52-53, nr. 130/93. După acești autori, unitatea a rămas la Timacum Minus până prin a. 105-106. K. Strobel (*Untersuch.*, p. 144) este de părere că unitatea a rămas în vechea garnizoană până la mijlocul sec. II.

⁷⁵⁶ RMD, 50.

⁷⁵⁷ K. Strobel, *loc. cit.*

⁷⁵⁸ Vezi alte date despre această trupă în Moesia Inferioară: A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 50.

⁷⁵⁹ V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 194-195; I.I. Russu, *ActaMN* 4, 1967, p. 88; idem *SCIV* 23, 1972, 1, p. 74.

⁷⁶⁰ RMD, 79 (= AnnEp, 1978, 658; a. 65); CIL XVI, 20, 28, 36 (a. 74, 82 și 90).

⁷⁶¹ CIL XVI, 46.

⁷⁶² K. Strobel, *Untersuch.*, p. 143-144.

⁷⁶³ AnnEp, 1990, 860 (= SCIV 42, 1991, 1-2, p. 85-91).

⁷⁶⁴ CIL XVI, 57 (= IDR I, 2).

⁷⁶⁵ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁷⁶⁶ CIL XVI, 164.

⁷⁶⁷ CIL XVI, 62.

⁷⁶⁸ Diplomele din a. 148 (CIL XVI, 179-180), 151/160 (CIL XVI, 112-113) și 167 (CIL XVI, 123) în aceasta cu atributul *c. R.*

⁷⁶⁹ C. Cichorius, REIV, col. 337; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 190-191; I.I. Russu, *ActaMN* 4, 1967, p. 88; idem, *SCIV* 23, 1972, 1, p. 74; J. Beneš, *Auxilia*, p. 52, nr. 129/92.

⁷⁷⁰ CIL XVI, 90 (= IDR I, 14).

⁷⁷¹ CIL XVI, 107 (= IDR I, 15).

⁷⁷² CIL XVI, 108 (= IDR I, 16).

⁷⁷³ RMD, 123 (AnnEp, 1987, 843; reprodusă în SCIVA 36, 1985, 4, p. 357-358, nr. 264)

57. Cohors VI Thracum equitata⁷⁷⁴

În anul 80, unitatea este atestată în Germania⁷⁷⁵; o inscripție de la Mogontiacum (Mainz), datând de pe la mijlocul sec. I e.n., menționează pe un anume Petronius Disacentus Dentubrise f., de neam *trac*, *eq(ues)* din această cohortă: rezultă că formațiunea de traci era *equitata*⁷⁷⁶. Ulterior apare în Pannonia (în 84 și 85)⁷⁷⁷, apoi în Moesia Superior⁷⁷⁸.

A participat la războiul cu dacii⁷⁷⁹, rămânând în armata de ocupație a Daciei (diploma de la Porolissum din 2 iulie 110)⁷⁸⁰. Apoi apare în Dacia Porolissensis, în diplomele din anii 154 (Domașnea)⁷⁸¹ și 164 (Gilău, Palatovo, Cășei și Buciumi)⁷⁸². Cărămizi ștampilate s-au descoperit la Porolissum⁷⁸³: *CO(hors) VI T(hracum)*, *COH(ors) VI THRACV(m)*, precum și la Românași: *CO(hors) VI T(hracum)*, și Romita⁷⁸⁴.

58. Cohors I Tyrionum sagittariorum⁷⁸⁵

Unitatea este menționată în diploma din 14 august 99 în Moesia Inferior⁷⁸⁶. A luat parte probabil la războaiele pentru cucerirea Daciei⁷⁸⁷. În 140 este menționată în Dacia Inferior: *I Tyrionum sag(ittariorum)*⁷⁸⁸. Nu se știe unde a staționat la nord de Dunăre: ștampila *COH I [...]* de la Boița, atribuită ipotetic acestei unități⁷⁸⁹, poate să se refere tot așa de bine și la altă trupă.

⁷⁷⁴ C. Cichorius, RE IV, col. 341; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 194-195; I.I. Russu, ActaMN 4, 1967, p. 88-89; idem, SCIV 23, 1972, 1, p. 74; G. Alföldy, *Hilfsgruppen*, p. 72; J. Beneš, *Auxilia*, p. 53, nr. 131/44; N. Gudea, ActaMP 8, 1984, p. 219-224.

⁷⁷⁵ CIL XVI, 158.

⁷⁷⁶ CIL XIII, 7052.

⁷⁷⁷ CIL XVI, 30-31.

⁷⁷⁸ RMD, 6 (a. 96); CIL XVI, 46 (a. 100).

⁷⁷⁹ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 144-145.

⁷⁸⁰ CIL XVI, 163 (= IDR I, 3).

⁷⁸¹ CIL XVI, 110 (= IDR I, 17; RMD, 47).

⁷⁸² IDR I, 18 (= RMD, 64; Gilău), 19 (= CIL XVI, 185; Palatovo), 20 (= RMD, 63; Cășei).

Fragmentele de diplome de la Buciumi: N. Gudea, ActaMP, 6, 1982, p. 60-61, nr. 3 (reprodusă de M. Roxan, RMD, 116; C.C. Petolescu, SCIVA 34, 1983, p. 280-281, nr. 178); idem, ActaMP 8, 1984, p. 212, nr. 2 (reprodusă: RMD, 128; SCIVA 37, 1986, 4, p. 351, nr. 348).

⁷⁸³ N. Gudea, ActaMP 8, 1984, p. 221-222; idem, *Porolissum*, p. 56.

⁷⁸⁴ Idem, ActaMP 8, p. 221-222.

⁷⁸⁵ W. Wagner, *Dislok.*, p. 195; D. Tudor, OR⁴, p. 335; J. Beneš, *Auxilia*, p. 53-54, nr. 132/95; A. Aricescu, *Armata*, p. 63, nr. 19; Cr.M. Vlădescu, *Armata*, p. 36, nr. 9; K. Strobel, *Untersuch.*, p. 145.

⁷⁸⁶ CIL XVI, 45: *I Tyrionum*.

⁷⁸⁷ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 145.

⁷⁸⁸ IDR I, 13 (= RMD, 39).

⁷⁸⁹ IDR III/4, 85.

59. Cohors I Ubiorum⁷⁹⁰

În anul 99 este atestată în Moesia Inferior⁷⁹¹. Din perioada staționării în această provincie se cunoaște numele unui prefect: C. Iunius Tertius⁷⁹²; de asemenea, un fost *signifer* al acestei cohorte, mort la vârsta de 70 de ani (servise 28 de ani în armată), este înmormântat la Capidava⁷⁹³. A luat probabil parte la războiul pentru cucerirea Daciei⁷⁹⁴. Apare apoi în diplomele militare ale Daciei Superioare din anii 144 (Nova Zagora)⁷⁹⁵, 157 (Tibiscum)⁷⁹⁶ și 179⁷⁹⁷. Ștampile *C(ohors) I VB(iorum)* s-au descoperit la Odorheiul Secuiesc⁷⁹⁸ și Ozd⁷⁹⁹. Un prefect al cohortei, L. Pompeius Celer, închină un altar lui Hercules Invictus la Băile Herculane⁸⁰⁰. Un soldat al acestei cohorte, Ant. [?Pri]m[i]genianus, mort la vârsta de 40 de ani (după 18 ani de serviciu militar) este înmormântat la Apulum⁸⁰¹.

60. Cohors I Vindelicorum milliaria equitata⁸⁰²

Unitatea, recrutată din tribul celtic al vîndelicilor, este atestată mai întâi în Pannonia⁸⁰³, apoi în diploma din 8 mai 100 în Moesia Superior: *I Vindelicorum (milliaria) c(ivium) R(omanorum)*⁸⁰⁴. A luat parte la războiul cu dacii⁸⁰⁵, apoi a rămas în armată de ocupație a provinciei Dacia, așa cum rezultă din diploma de la Ranovač din 14 octombrie 109 (*I Vindelicor. c.R.p.f.*)⁸⁰⁶ și

⁷⁹⁰ C. Cichorius, RE IV, col. 345-346; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 195-196; D. Protase, Dacia, N.S. 6, 1962, p. 507-508; idem, Dacia, N.S. 17, 1973, p. 325; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, 1, p. 74; A. Aricescu, *Armata*, p. 64, nr. 20; J. Beneš, *Auxilia*, p. 54, nr. 133/96.

⁷⁹¹ CIL XVI, 44: *Ubiorum*.

⁷⁹² CIL X, 6015; cf. H. Devijver, PME, I 154.

⁷⁹³ ISM V, 24 (AnnEp, 1950,46; 1960, 330).

⁷⁹⁴ K. Strobel, *Untersuch.* p. 145.

⁷⁹⁵ IDR I, 14 (= CIL XVI, 90).

⁷⁹⁶ IDR I, 15 (= CIL XVI, 107).

⁷⁹⁷ RMD, 123 (= AnnEp, 1987, 843; SCIVA 36, 1985, 4, p. 357-358, nr. 264).

⁷⁹⁸ CIL III, 8074,25; IDR III/4, 262.

⁷⁹⁹ IDR III/4, 132. De asemenea, ștampila CIV de la Târnăveni (IDR III/4 130) poate fi un fragment de ștampilă aparținând aceleiași cohorte; sau totuși particulară (cf. IDR III/2, 560, Ulpia Traiana Sarmizegetusa)?

⁸⁰⁰ CIL III, 1571 (= IDR III/1, 63). Cf. H. Devijver, PME, P 55.

⁸⁰¹ CIL III, 1187.

⁸⁰² C. Cichorius, RE IV, col. 350; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 196-199; D. Protase, Dacia, N.S. 6, 1962, p. 507; J. Beneš, *Auxilia*, p. 55-56, nr. 135/98; D. Benea, StComCaransebeș 1982, p. 176-178; I. Piso, D. Benea, ZPE 56, 1984, p. 286-287; D. Benea, în *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Viena, 1985, p. 47-58.

⁸⁰³ CIL III, 3562 (Aquincum); AnnEp, 1935, 103 (Alisca). Cf. K. Kraft, *Rekrut.*, p. 192, nr. 1932.

⁸⁰⁴ CIL XVI, 46.

⁸⁰⁵ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 145.

⁸⁰⁶ AnnEp, 1990, 860 (reprodusă în SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523).

59. Cohors I Ubiorum⁷⁹⁰

În anul 99 este atestată în Moesia Inferior⁷⁹¹. Din perioada staționării în această provincie se cunoaște numele unui prefect: C. Iunius Tertius⁷⁹²; de asemenea, un fost *signifer* al acestei cohorte, mort la vârsta de 70 de ani (servise 28 de ani în armată), este înmormântat la Capidava⁷⁹³. A luat probabil parte la războiul pentru cucerirea Daciei⁷⁹⁴. Apare apoi în diplomele militare ale Daciei Superioare din anii 144 (Nova Zagora)⁷⁹⁵, 157 (Tibiscum)⁷⁹⁶ și 179⁷⁹⁷. Ștampile *C(ohors) I VB(iorum)* s-au descoperit la Odorheiul Secuiesc⁷⁹⁸ și Ozd⁷⁹⁹. Un prefect al cohortei, L. Pompeius Celer, închină un altar lui Hercules Invictus la Băile Herculane⁸⁰⁰. Un soldat al acestei cohorte, Ant. [?Pri]m[i]genianus, mort la vârsta de 40 de ani (după 18 ani de serviciu militar) este înmormântat la Apulum⁸⁰¹.

60. Cohors I Vindelicorum milliaria equitata⁸⁰²

Unitatea, recrutată din tribul celtic al vindelicilor, este atestată mai întâi în Pannonia⁸⁰³, apoi în diploma din 8 mai 100 în Moesia Superior: *I Vindelicorum (milliaria) c(ivium) R(omanorum)*⁸⁰⁴. A luat parte la războiul cu dacii⁸⁰⁵; apoi a rămas în armată de ocupație a provinciei Dacia, așa cum rezultă din diploma de la Ranovač din 14 octombrie 109 (*I Vindelicor. c.R.p.f.*)⁸⁰⁶ și

⁷⁹⁰ C. Cichorius, RE IV, col. 345-346; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 195-196; D. Protase, Dacia, N.S. 6, 1962, p. 507-508; idem, Dacia, N.S. 17, 1973, p. 325; I.I. Russu, SCIV 23, 1972, I, p. 74; A. Aricescu, *Armata*, p. 64, nr. 20; J. Beneš, *Auxilia*, p. 54, nr. 133/96.

⁷⁹¹ CIL XVI, 44: *Ubiorum*.

⁷⁹² CIL X, 6015; cf. H. Devijver, PME, I 154.

⁷⁹³ ISM V, 24 (AnnEp, 1950,46; 1960, 330).

⁷⁹⁴ K. Strobel, *Untersuch.* p. 145.

⁷⁹⁵ IDR I, 14 (= CIL XVI, 90).

⁷⁹⁶ IDR I, 15 (= CIL XVI, 107).

⁷⁹⁷ RMD, 123 (= AnnEp, 1987, 843; SCIVA 36, 1985, 4, p. 357-358, nr. 264).

⁷⁹⁸ CIL III, 8074,25; IDR III/4, 262.

⁷⁹⁹ IDR III/4, 132. De asemenea, ștampila CIV de la Târnăveni (IDR III/4 130) poate fi un fragment de ștampilă aparținând aceleiași cohorte; sau totuși particulară (cf. IDR III/2, 560, Ulpia Traiana Sarmizegetusa)?

⁸⁰⁰ CIL III, 1571 (= IDR III/1, 63). Cf. H. Devijver, PME, P 55.

⁸⁰¹ CIL III, 1187.

⁸⁰² C. Cichorius, RE IV, col. 350; V. Christescu, *Ist. militară*, p. 191; W. Wagner, *Dislok.*, p. 196-199; D. Protase, Dacia, N.S. 6, 1962, p. 507; J. Beneš, *Auxilia*, p. 55-56, nr. 135/98; D. Benea, StComCaransebeș 1982, p. 176-178; I. Piso, D. Benea, ZPE 56, 1984, p. 286-287; D. Benea, în *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Viena, 1985, p. 47-58.

⁸⁰³ CIL III, 3562 (Aquincum); AnnEp, 1935, 103 (Alisca). Cf. K. Kraft, *Rekrut.*, p. 192, nr. 1932.

⁸⁰⁴ CIL XVI, 46.

⁸⁰⁵ K. Strobel, *Untersuch.*, p. 145.

⁸⁰⁶ AnnEp, 1990, 860 (reprodusă în SCIVA 42, 1991, 1-2, p. 85-91, nr. 523).

Severus, într-o inscripție de la Venafrum (Italia, *regio I*)⁸²¹; Septi[mius] Diomedes, *trib(unus) coh(ortis) I Vind(elicorum) (milliariae) eq(uitatae) c(ivium) R(omanorum)*, care restaurează la Tibiscum un *f[anum] vetustate con[lapsum]*, dedicându-l lui Apollo, pentru sănătatea lui Septimiu Sever și a fiilor săi⁸²² (din această inscripție aflăm că trupa avea și efective de călăreți); tribunul P. Ael(ius) Gemellus, originar din Sentinum (Umbria), desigur al aceleiași cohorte, care în numele lui L. Marius Perpetuus, legat al celor trei Dacii în 214, pune tot la Tibiscum o inscripție *Apollini[i] conserva[to]ri [ma]x[i]mi [sa]nctis[si]miq(ue) [I]mp(eratoris) n(ostris) M(arci) A[u]r(eli) A[n]t[on]i[n]i Pii felic[i]s Augu[sti]*⁸²³.

O inscripție funerară de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa menționează de asemenea pe T. Aelius Theim[es], *[v]et(eranus) ex (centurione) c[oh(ortis) I] Vindel(icorum) et Ilvir[al(is)] col(oniae) D[ac(icae)] Sar[miz(egetusae)]* (mort la vârsta de 88 de ani)⁸²⁴. La Tibiscum, o placă funerară conține câteva nume (mutilate) de centurioni și decurioni, probabil ai aceleiași cohorte⁸²⁵; de asemenea, o inscripție funerară în versuri menționează pe Publius Aelius Ulpus, *vet(eranus) ex dec(urione)*, posibil al acestei cohorte⁸²⁶ (având în vedere că era *equitata*).

În afară de veteranii orientali din cele două diplome de la Tibiscum menționați mai sus⁸²⁷, inscripțiile de la Tibiscum ne atestă alți câțiva militari ai cohortei I Vindelicorum. Astfel, o dedicație *Deo Soli Ierhaboli, pro salutem D[omi]ni N[ostri] AVG[usti]* (Carcalla și Geta) este pusă de Aurel(ius) Laecanius Paulinus, *vet(eranus) ex c(ustode) a(rmorum) coh(ortis) I Vind(elicorum) et dec(urio) col(oniae) Sarmiz(egetusae)*⁸²⁸ (tot el este autorul unei dedicații pentru I.O.M.⁸²⁹). O altă inscripție ne menționează pe un Aur(elius) Candidianus, *actarius*⁸³⁰. Un fragment de altar pare a face referire la un alt militar al acestei cohorte⁸³¹. Tot un militar al acestei cohorte apare probabil într-un fragment de stelă funerară: Brisanus Aulusani, *mil(es) co[h(ortis)]...*; ambele nume sunt tipice tracice⁸³².

⁸²¹ CIL X, 4873; cf. H. Devijver, PME, P 114.

⁸²² I. Piso - P. Rogozea, ZPF 58, 1985, p. 211-214, nr. 1 (- AnnEp, 1987, 848; SCIVA 37, 1986, 4, p. 348, nr. 328); cf. H. Devijver, PME, S 30 bis.

⁸²³ IDR III/1, 128; completată cu alte fragmente de I. Piso - P. Rogozea, ZPF 58, p. 214-218, nr. 2 (reprodusă de noi în SCIVA 37, 1986, 4, p. 348, nr. 329; AnnEp, 1987, 849).

⁸²⁴ CIL III, 1472 (- IDR III/2, 369; v. și nr. 370); cf. I. Piso, ActaMN 24-25, 1987-1988, p. 167-168.

⁸²⁵ IDR III/1, 129.

⁸²⁶ CIL III, 8001 (- IDR III/1, 157).

⁸²⁷ Supra, notele 810-811.

⁸²⁸ IDR III/1, 137.

⁸²⁹ IDR III/1, 138.

⁸³⁰ M.S. Petrescu - P. Rogozea, Banatica 10, 1990, p. 122, nr. 4.

⁸³¹ IDR III/1, 184; v. I. Piso, ActaMN 20, 1983, p. 110-111, nr. 7 (reprodus în SCIVA 35, 1984, 4, p. 377, nr. 227).

⁸³² IDR III/1, 163.

LES TROUPES AUXILIAIRES DE LA DACIE ROMAINE (II)

RÉSUMÉ

La première série de notre étude enregistrait 14 troupes de cavalerie (*alae*) de la Dacie romaine (SCIVA 46, 1995, 1, p. 35-49). Cette nouvelle série présente 45 cohortes auxiliaires (catalogue n°s 16-60), dont 12 troupes sont *milliariae* et 13 d'infanterie montée. La série suivante sera consacrée aux *numeri*. Enfin, la quatrième série, de synthèse et conclusions, sera accompagnée d'un substantiel résumé général de l'étude.